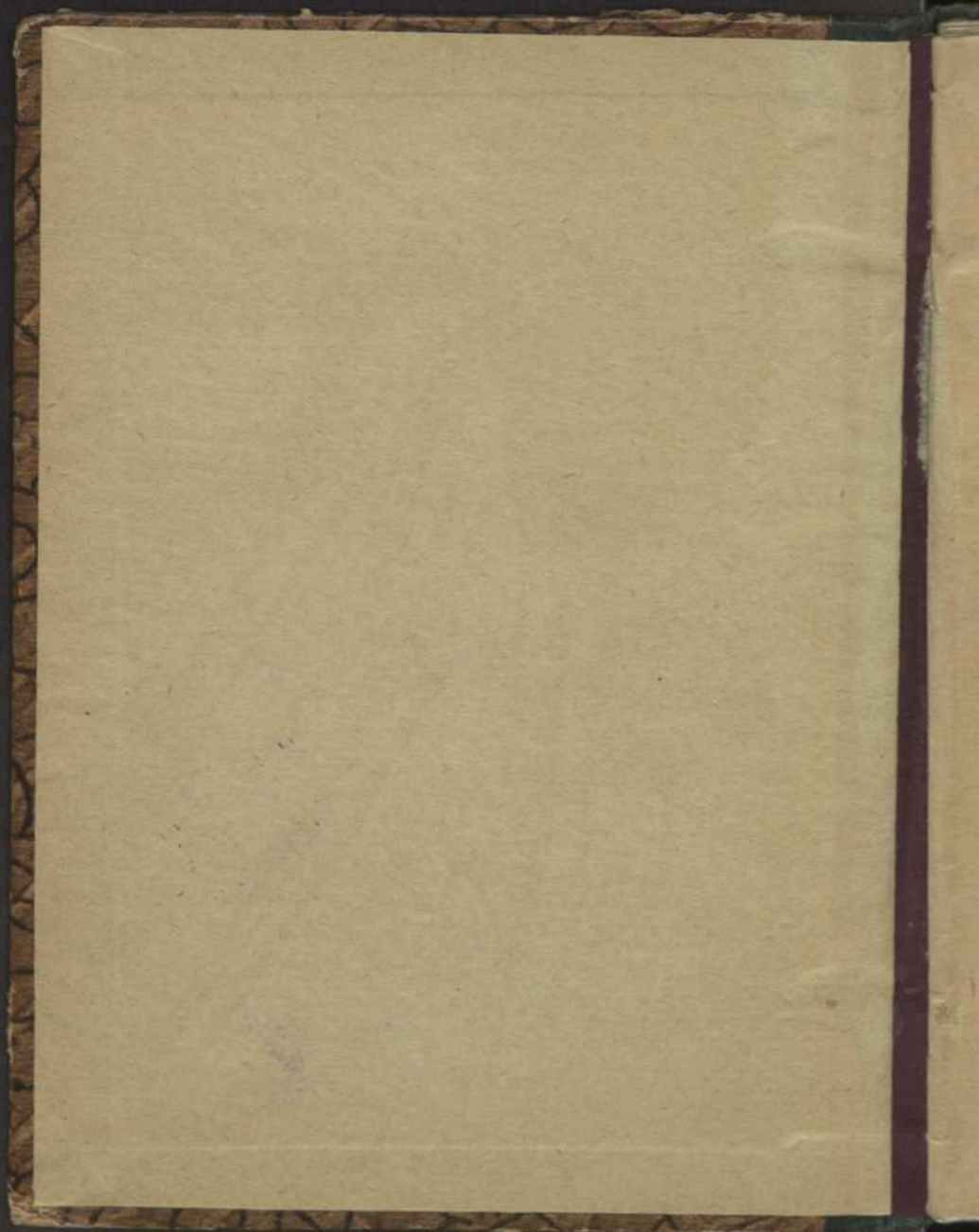

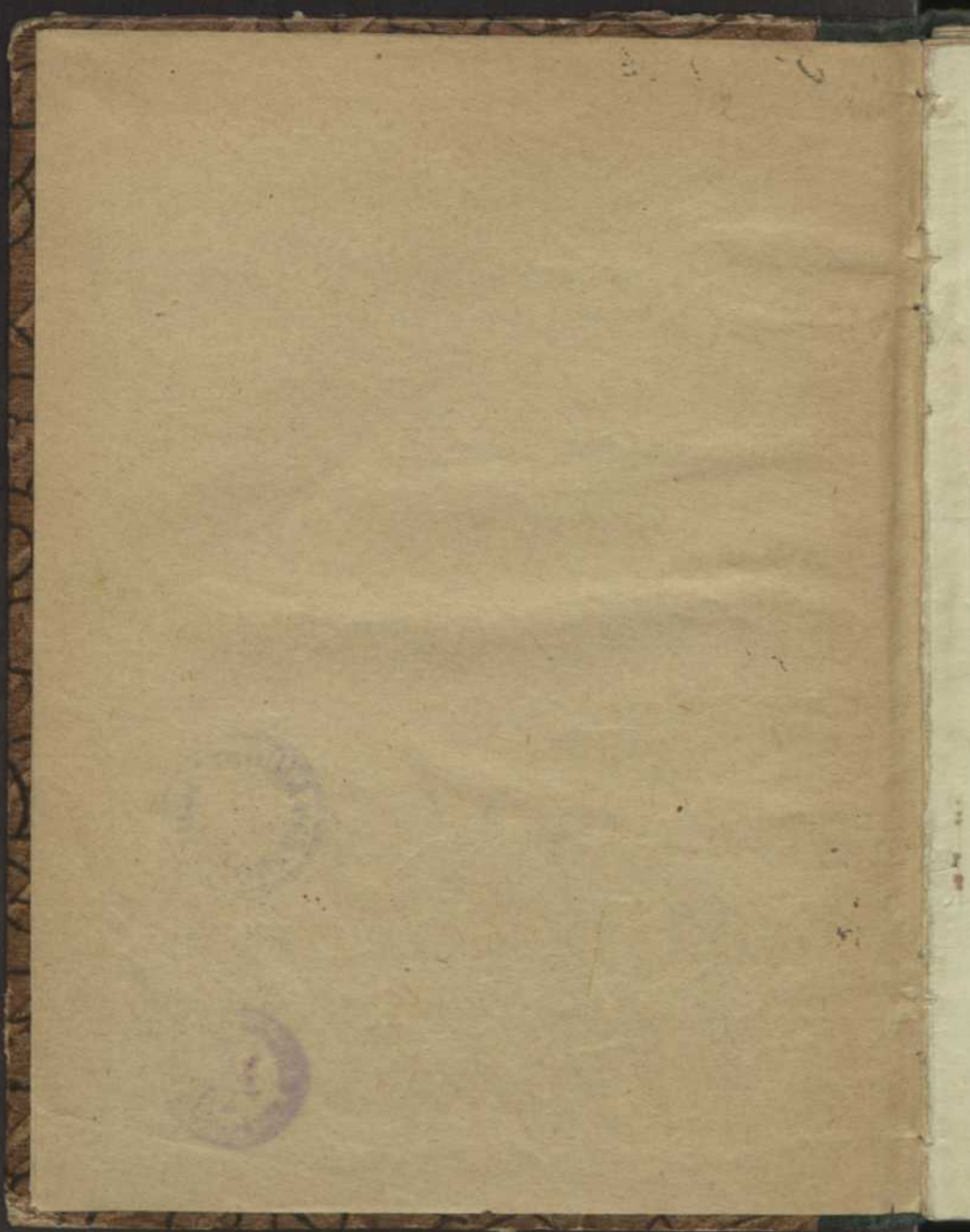
05/26

Ба 52645

92
52645
—
20
25/10

Ба 52645

А $\frac{8}{49928}$

ВАСІЛЬ КАВАЛЬ

ЯК
ВАСІЛЬ
ГУКАЛІ

Ба 52645

Ба 52645

ac-126

ВІДАВНИЧЕ
ЦБ МАЛАДНЯКА

АНАТРАБ

СТЕБІКА

МЕНСК

1997

251-50

11
100:

10
5
25

Ben. Grise

cc-1

Ба 52645

а.р.
2022
А.В.
9/18

ВАСІЛЬ КАВАЛЬ

ЯК ВЯСНУ ГУКАЛІ

АПАВЯДАНЬНІ

б 52675
7/129

cc-128

Бел. выдасея
1924 г.

Выданьне ЦБ „Маладняк“
Менск—1927

38709

00
1002

ІЛАКВІНУ ТУКАЛІ

ІЛАКВІНУ ТУКАЛІ

Handwritten notes on the right margin, including the number 2000.

Галоўлітбел № 25233.

25.04.2009

У ліку 2000 экз.

2-я друкарня БДВ № 1880.

ЯК ВЯСНУ ГУКАЛІ

BR. BILLY LUKAS

1915
1916
1917

ЯК ВЯСНУ ГУКАЛІ

„А лесу, мой лесу, што ты не зялёны?
А як-жа мне, лесу, зеляному быці:
Сколькі было пташак—усе паляцелі,
Толькі засталася шэрая зязюля—
И тая кукавала—к сялу прылятала“...

Вясновая песьня

Па бруднай вясковай вуліцы гаварліва разьбегліся павадкі. Сьнег на палёх растаў, толькі ў далінах застаўся ляжаць шэрым насыцілам. Вуліца ў неўгамонным разводзьдзі раскідывае ў бяздонную сіль розныя зыкі—чыстыя, па свайму зразумелыя ў тахтах сэрцабоя. Вуліца скажа табе роднае і ласкавае слова, абойме цябе сваім чужым да вясны—і пабягуць думы па ўсіх дарогах, зарунеюць, як зелень збожжа ў полі...

Хаты ад сонца пачарнелі, зажурліліся і павесялелі. Узімку былі сьнегавыя сьцюжы, вясною—цяплынь сонца.

На прывольлі лашчыцца вясна з сонцам ды цялуць чорную зямлю проста ў яе сакавітыя грудзі. Тут яны абодва маладыя, вясёлыя, зялёна-радасныя—бы першы сьпеў сэрца. Бывае ўцішку,—засаромяцца, тады ўздрыганецца сэрца, пачуеш паца-

лункі неабдымнай зямлі, а сонца—шчасце жыцця—
распусьціць праменныя косы на жоўтых межах
палёў.

Праз вясковыя праслы ідуць ачорнення сьцежкі
да ракі. Яна цяпер пэўна шуміць крыгамі; грудзяцца
крыгі адна на другую і гоняцца, як у вадаспадзе.

Над ракой, вышэй, яшчэ малады лес—жаўтава-
ты, не абдзёрты ад леташняга сівога моху і шы-
шок—кудлатымі хвоямі звоніць праўдзівую казку
пра вясну. У сінім моры, над лесам, носяцца чорныя
птушкі, а малы вецер галузае з верхавінамі ялін...
Тут праўда крыецца ў зелены, у жыватворчым рос-
квіце маладых сіл.

У лесе белыя, прыгожыя, першыя кветкі—пра-
лескі—зацьвілі слаўным цвіетам..

Так, вось хочацца думаць, а думы абвіваюцца
зялёнай дзеразою і губяцца ў прастору.

Пашоў-бы, здаецца, далёка па роўнаму шляху, а
тады азеленымі сьцежкамі пад ясным сонцам і сінім
небам—ды ўсё-б думаў, што было, што будзе і та-
ды-б выявіліся пачуцьці—як прастор шырокімі, як
думы—вольнымі, як званы—гучнымі...

— Эх, жыцце!.. Эх вясна!..

Неба далёка-бяздоннае, сіне-бялёсае, зацягнула-
ся смагай, а сонца квола грэе ў сьпіну і кудлачыць
салому, растрасаючы яе па дварэ.

Сяджу на прызьбе пад суседавай хатай. Гнілая
саломы валіцца са страхі, таму што гніець хата,
вуглы абваліваюцца. Пры сонцы й вясье, выглядае
вясёлай, хоць вокны ў хаце плачуць, як у хворага
старца вочы...

Сягонья сьвяты дзень.

І першы раз будуць гукаць вясну.

А калі вясна й сонца, тады пяюцца журліва-вясёлыя песьні аб вясне, тады нейкая маладая радасьць, быццам поўніцца ў жыцьці тое, што было важнага незапоўненым.

Упарта звоняць над вёскай мілагучныя вясновыя званы.—Ціхі ды ласкавы рытм пра сьвята—вясну жыцьця. І радасьць—і сум... А можа гэта ад таго, што і ў жыцьці вялікая радасьць заўжды мяжуецца з незразумела-ціхай, салодкаю журбой?

Над вокнамі шумяць бярозкі...

Апусьціўшы лахматую галаву ўніз, прайшоў па вуліцы ўжо немалады хлапец Даніла—смутны ад нечага. З год, як жаніўся ён. Была з жонкаю асабовая сямейная драма, і яны разышліся. Жыве адзін, дык забірае з душою чалавека гэта сумотнасьць. Ды к таму бацька гоніць яго з сваёй хаты. І ходзіць чалавек з нязведанымі думамі, з адзнакай на твары мукі і пакоры перад жыцьцём... Вясна—не вясна, радасьць—ня радасьць чалавеку,—бо сэрца прасякнута перажыткам душэўна-нутраной драмы...

У канцы вёскі, дзе хаты гурбою неяк прытуліліся адна к другой, а вуліца зусім звужалася, грамада дзяўчат ішла па вуліцы ў другі канец вёскі ды пелі прыпеўкі. У вясеньнім разьліве гэтыя прыпеўкі ня можна было разьвязаць, толькі прыпеў вясёла гучэў, сярэбрана.

Цётка Марына вышла з варот на сустрач дзеўкам і глядзіць-то на сонца, то на поле. Сіні андарак яе з белымі поперак палосамі блішчыць пасьвятошнаму. На плечых чырвоны кабат з нейкімі пазалочанымі абшыўкамі—гэта старамоднае,—мусіць засталася ад дзівоччыны яшчэ. Настроі ў яе вясёла-вясновыя, смяецца і крычыць дзяўчатам:

— Дзеўкі... а дзеўкі! Што гэта вы ня йдзіце
вясну гукаць?..

— А ты, цётка Марына, чаго стаіш?

А-ах, дзеўкі! А ці-ж я вам пара? У такую пару
бывала, як была маладзейшаю, выйдзеш на загу-
меньне, як запяеш вясновую з падругамі, аж паветра
дрыжыць... А ці-ж вам ня сорамна?..

Цётка Марына склала на грудзёх рукі, круглы
твар яе кпіць над дзяўчатамі, а тыя пасталі ў бес-
парадку ды сьмяяліся над упартасьцю цёткі. Толькі
адна Пёкла, што жыла з Данілам, засьмяецца ціха,
неўпапад і перастане скоро ізноў...

У зьнямомзе заграў, заліўся гармонік, ахоплены
пачуцьцём—гэта йшлі чарадою хлопцы і п'яны гар-
маністы нешта расьпяваў... Тады дзяўчаты ўрас-
сыпку кінуліся на зялёны курган к рацэ. Расьселіся
там на ўзвышшы, на праслах—браць першыя паца-
лункі радаснай вясны, каб акунуцца ў вясновай
песьні.

Цётка Марына падышла да дзяўчат і з дакорам
параіла:

— Давайце, дзеўкі, вось гэту песьню... Гэта пра
вас, пра маладух, каму надоечы замуж трэба выхо-
дзіць, а бацькаў двор шкода пакідаць... Добрая
песьня, забірае проста ў сэрца... Ну, пачынайце...

Сяло-ж, маё ся-а-ло-о,
Што ты невясёла-а?..

Пачала сіплым, але моцным голасам, а вясёлая
ды бойкая дзяўчына Маланья падхапіла звонкім,
высокім голасам, як пералівы жалейкі на зары.

А як-жа мне, сялу,
Вясёламу быці?—
Сколькі было дзевак—
Усе замуж вышлі,
Толькі засталася
Молада Маланка-а...

І нейкі жаль праносіўся ў грудзі за ўсё тое,
што ў песьні. Заборыстыя ды маладыя дзявочыя
галасы цягнулі прыпеў роўна, з пералівамі, калыха-
ліся неадрозьненыя словы.

Песьня апавядала пра долю-шчасце.

Молада Маланка.
К татухну хадзіла,
Молада Маланка
Татухну прасіла:
„Адай мяне, татка,
Адай мяне, родны,
Недалёчка замуж—
Страха ды з страхою,
Мяжа ды з мяжою...
Э-эй... мяжа ды з мяжою!“..

Дзяўчаты маладыя, у разнаколерных хустках.
Яшчэ амаль ня было вясны, а твары іх ад прыпёку
загарэлі і кажуць аб першых кветках вясны—пра-
лесках.

А Пёкла стаіць у чарадзе дзяўчат і сумуе—гора
яшчэ не зажыло. Даніла ходзіць па беразе ракі ды
пільна глядзіць, як сплываюць з трэскам крыгі, з
нянацку пазіраючы на карагод з дзяўчат...

Пелі яшчэ шмат песень.

Помню я іншыя песьні. Пелі гэтую песьню дзеўкі
ў супрадках, пад грабянямі, і матыў яе быў такі

журботна-вясельны, што і цяпер, калі чую песьні
вясны, застаўся ў памяці, пранік у істоту душы ды
ўзварушыў успаміны...

...Ой-ды карчо-о-мачка пры дарозе...

Ой, мілы мой, любы мой,

Куды едзе, куды йдзе-эць—

Карчо-о-мачкі ня міне-э-ць...

Тады шэрань вісела кавалкамі на цёмных вокнах,
а за вакном ляжаў белы-белы сьнег. Усхліпваючы
гарэў аганёк лучыны... Сьпявалі шмат песень—і ўсё
пра цьмянае жыцьцё вёскі, пра ціхія ласкі ды ра-
дасьці жыцьця.

І, здаецца-б, вечна слухаў іх.

Яны гавораць такое блізкае, такое роднае.

А то яшчэ—стаялі дні прыгожага лета. Бела-
брысае сонца рагатала ў небе і спускалася на зямлю
жоўта-чырвонымі касьнікамі. Запляталіся касьнікі ў
касу маладзіцы-восені. Калыхаліся соннай смагай
кудраватыя бярозкі, разам з песьняй жней гулі
жніўныя песьні. А песьня дзіўна-чароўная, вясёлая,
з таемным смуткам...

Калыхаў зорны вечар думкі.

А гэта было вясною. Можа й таму весялей зда-
валася песьня?..

Яны гукалі вясну ў жыцьці—яшчэ лепшую, пры-
гажэйшую вясну... Адлець пелі песьні—гукалі вясну.
На просты лад-матыў хвалілі ды ганьбілі тое, што
было хараством і ненавісьцю. У стара-непазбыўнай
песьні было і прыгнечаньне, і ядраныя жаночыя
сьлёзы, як журавіны, і пракляцьце ўсяму старому.
Тады была перамога ў песьні, як новая мэлёдыя
асыпала ваколье прыгажэйшымі словамі.

Дзяўчаты гулялі ў карагоды, званчэй быў іх
сьмех, забывалася, мусіць, нешта цяжкае, а верх
брала чыстая радасьць, як дзявочы сьмех. І сонца-ж
было такое ласкавае і неба такое-ж бялёсае.

— Эх, вясна!.. Эх, песьні!..

Хочацца мне цяпер думаць думы шырокія, воль-
ныя—ды бегчы ў даль па бяскрайнай зямлі. На
прыполе слухаць вялікую, дзіўную музыку жыцьця.

Handwritten text, likely bleed-through from the reverse side of the page. The text is illegible due to fading and bleed-through.

СЯЛЬЧАНЕ

CRAPANE

„СЯЛЬЧАНЕ“

„Сяло-ж, маё сяло, што ты невясёла?“

Песьня

I

Як прыходзіць вясна з сонечна-залатымі днямі, тады мне хочацца думаць ды разважаць аб мінулым, уявіць гэта сябе так, каб яно ў памяці было яскрава і проста. Каб усё гэта перажытае прайшло скрозь кроў і сэрца, каб спяло сёнешняе—прыгожа-слаўны вянок, адкінуўшы ўсю брыдоту і подласць, што калі-некалі плямілі сэрца. І ў астачу, усплыла каб поверх за ўсяго чыстая радасьць,—як вясна, як буйны шолах зялёных лісточкаў над крыніцаю крышталнай вады.

А можа так і ня бывае?

І тады, аднекуль, з самай глыбіні сэрца, вынікаюць словы: ці то даўно забытыя, ці-то проста не ўяўлены праз істоту:

„Калі жыцьцё нікчэмна і змрочна, як старое забруджанае вогнішча—рыходзіцца чысьціць і аздабляць яго за кошт ад сваіх пачуцьцяў, сваёй душы і жаданьняў“...

Мне-б хацелася тады сабе і другім расказаць нешта вельмі шырокае ды нязвычайна простае—з глыбіні таго, што ёсьць, ну, хоць-бы так проста, як гэты сонечны вясновы дзень!

...Зусім нядаўна растаў сьнег. Узімку ён быў надта белым, а цяпер—за сялом, у далінах ды ў ганавах ляжыць зьмешаны з гразёю і розным брудам. Зямля ўжо стала чорнаю і цьвёрдай. „Вось так-жа,—думаецца мне,—калі небудзь людзі бываюць чыстымі, а потым іншыя стануць бруднымі, а як заяскравіць сонца, апаліць чалавека, тады мусіць ён быць ізноў чалавекам, з крамянымі, як зямля цяпер, адчуваньнямі сваёй існасьці й чыстаты“...

А сяло Чмарава на ўзгор'і—вялікае, а хаты параскіданы, як папала; некалькі двароў ёсьць новых, а то ўсе старыя, з абваленымі вугламі. У гэтым відно быццам нейкае нядбайства чмараўцаў: „абы як было, абы жыць можна!“ Усё гэта старое, атуленае рызьзём, выказывае сваю сталую постаць. Хочуць чмараўцы перайці к нечому новаму, усё зьбіраюцца, ды аніяк ня могуць гэта зрабіць: ці-то сілы не хапае, ці-то мяккая павольнасьць ды цішыня ўва ўсём. Але ёсьць буры і ў цішыні, і ў маленькім ёсьць штосьці вялікае і трывожнае. Адны з чмараўцаў думаюць зрабіць на сваём полі шырока-палосіцу, другія—перайці на хутары, бо вельмі ўжо абрыдла абьякавасьць гэта—усё тое, што зараз ёсьць...

Раніцою я адчыніў у сваёй хаце вакно, што выходзіла на вуліцу. У хаце ўжо поўна мух, зьвіняць аб шыбы вакон, а на двары, заваленым розным старым лам'ём, даўно „таўкуць-камары мак“.

Вуліца ня роўная, крывая; тут шырокая, а пры канцы зусім звужалася. З кожным днём прасыхаюць

лужыны, а на бярозках зацвітаюць пупышкі—зялёныя, свежыя. Сад шуміць абеленым гольлем. Усталі ў гурт хаты, бо пачулі вясну, яе лёгкі пах з зялёным водарам. Цаліна зямлі моцна просіць плуга: каб гэта разварушыць яе, раскінуць тлустымі кавалкамі—і каб вырасла зяленіва, тады-б пашоў слаўны пах ад зямлі!

Цягнуліся дні шэрыя, ня лепшы й ня горшы адзін за другога. Яны не маглі пацешыць істоту чалавека прыкаванага к зямлі. А прышлі вясновыя дні, прынеслі з сабою пачуццё свежага ды яснага.

Вуліца вясною жыве і гаворыць...

І відно мне, як стары Макар з ускудлачанай барадою і бяз пояса, выбег на вуліцу, застанавіўся пасярод і са здзіўленьнем глядзіць уздоўж вуліцы.

— Чаго ты?—пытаецца з-задворку аднекуль знаёмы мне Саўкін голас: там ён стукае сякерай,—калёсы робіць. Голас яго сіпаваты, вясёлы, з высокімі нотамі.

А Макар адказвае ціха і з хрыпам.

— Конь зьбег некуды... часам ня бачыў?

— А на яр пабег: ува ўсё лапаткі затрыпацеў, аж хвост дудою паставіў...

— От, ліха яму!

— Раскарміў ты яго, Макар, цераз чур: ці ня думаеш дачцы ў прыданае аддаваць?—ха-ха!

— Дзе там струшанкаю раскорміш?! Зік гэта напаў на скаціну, волю пачула...

— Ггы-гы-гы!—рагочыць Саўка невядома чаму—А яр, брат ты мой, добра зарунела...

Гэта Саўка ўстаў цяпер у рост, утыркнуў, сякеру ў калоду, а сам строіць далікатныя кпіны над старым ды ўглядаецца ў сінія палосы неба—бялё-

сыя, ружовыя, з рознымі колерамі. Макару чамусьці зусім ня сьмешна, толькі калі загаварыў той пра яр, дык устрапянуўся. Ён цяпер заняты пільнай і патрэбнай справай—наганяе на колы шыны, а стук ад жалеза далёка разносіцца; жалезны лёскаат, бы камень а камень:

— Тт-у-ук!

— Тт-у-ук!

Роўныя ўдары носяцца рытмічна над сялом, крыве іншыя галасы, ахутвае ціхі гоман, што над рэчкай, шум хвой у бары...

Хістаючыся, прайшоў па вуліцы адвечны п'яніца—Курыла Жук, чалавек без усякай працы, хоць гаспадарка ў яго й ёсьць; прывык ён да гарэлкавага паху і ня можа хоць на адзін дзень адарвацца. Чорны, як у сажы, мармочыць нешта, разводзячы рукамі. Тады ўгледзіў на страсе дзеда Гаўрылу, які перакрываў клець. Застанаўліваецца супроць, сярод вуліцы. Бяз гумару Жук ня можа й тут абыйсьціся: уцяміў на галаве дзеда старую аблавухую шапку.

— Дзед,—кажа ён—ці ня вясна ўжо прышла—га? Зьмяніў-бы ты гэтую аблавухую шапку, а то ўжо, як кажуць, на спакой пара...

— Ат, і без твае рады абыйдуся, ідзі сабе, куды йшоў!

Дзед пачынае ад зьнявагі злаваць, а Курылу Жука забірае большы гумар; папраўляе картуз на карак, і пачынае ізноў:

— Як-жа гэта бяз рады другіх людзей абыйсьціся можна? На што-ж гэта цурацца людзей? Э-эх, лю-юдзі-і!.. А зьмяніць шапку трэба...

— Мая, дык і зьмяню—чаго-ж там...

Я гляджу далей—і мне робіцца сьмешна.

Вось ужо Курыла Жук махнуў рукою і пашоў далей, нацянькі к гародам, хістаючыся ды вымаўляючы:

— Ты, дзед, ня злуйся, што я п'яны, гэта я задатак узяў... гумно сягоньня к чорту махнуў, прадаў, значыцца, дык было паўгарца задатку, ну-у...

Ня скончыў, а загаварыў аб іншым:

— У ўсякага, між намі кажучы, свая дарога: я адною, другі другою, і—значыцца—ніхто ня сьпіхне з дарогі, бо між намі кажучы...

А дзед зьняважываў гэтага чалавека.

— Вот живець-жа чалавек!—сьціпла гаворыць дзед—распушта нейкая пашла цяпер. Жонка з дзецьмі адна гаруе—клапоціцца, а ён п'ець, як ваду праклятае гэта зелье...

На гародзе Халімонаў Адаць моцна лаецца з сваёй жонкаю Грыпінай. За тое яны, што Адаць, зарабіўшы грошы, прапіў учора да капейкі, а вясною няма хлеба. Адаць яшчэ малады, а Грыпіна ўжо старая і гаворка ў яе жаласная, мусіць плачыць:

— Зьвёў ты мяне з пуці, п'яніца!.. Разарыў ты мяне, каб на цябе хвароба, як я сохну з-за цябе...

— Што-о?—чуецца грозны вокрык Адася.—Я сохну з-за цябе, а ня ты... А калі я прапіў, дык, значыцца, я нажыў, а ня ты...

— А-ай, родныя, ратуйце!—крычала Грыпіна.

— На што цябе ратаваць?—ужо спакойна гаворыў Адаць;—ні якая трасца к табе ня прыстане. Пакрычыш гэта ды й змоўкнеш, а я зараблю грошы яшчэ!

Гэта ён дадаў, каб суцешыць яе.

Тады сядзеў на дошках, за дваром, апусьціўшы на рукі стрыжаную галаву, сам з сабою гаворачы:

52675

— Заела ты, сволач старая, мяне! з таго й радасьці няма ў жыцьці. Эх, другі-б кінуў даўно ды пашоў у сьвет—куды вочы глядзяць, а я—не магу, а я ўсё маўчу, хоць і натраўляюць блізкія людзі, як ваўка. Э-эх, людзі-і! Га-ады!..

Я зразумеў драму ў яго жыцьці.

Вуліца вясною жыве і гаварыць па свайму...

II

У садзе белью абрасло гальлё яблынь. Адны пялёсткі ўжо ссыпаюцца—ападаюць—можа ад едкага ветру? А другія застаюцца цвьісьці. Кучамі ляжыць згніўшае за зіму леташняе лісьце...

У садзе спазнаў: белая постаць, у рабым андараку і босая. Гэта Макарава дачка Алёна, разьвешвае на шосьце бялізну. Хустка белая падвязала кругом галаву, а з яе чорныя косы апусьціліся на гібкі ды стройны стан. Ёй мусіць гадоў восемнаццаць. Дзяўчына вясёлая, многа і часта пяе прыгожыя, заўныўна-мінорныя песьні, а голас яе—звонкі, сярэбраны. Вельмі-ж добра яна сьпявае жніўныя песьні; люба пад вечар сядзець на прызьбе ды слухаць: тут і бясконцая журба з радасьцю, вечнае каханьне і раптам—зьмена суджанага. Чуецца тады ў той песьні, як шасьцяць сьпелыя каласы і туліць цноту стары бор...

— Слаўная дзяўчына!

Многа аб гэтым думаў я вечарамі.

Я стараўся тады хоць крыху прыраўнаць яе з сабою: яна вясёлая, рэдка журыцца, а я рэдка вясёлы, а больш засмучаны. За ёю бегаюць амаль ня ўсе хлопцы, яна-ж ні к кому—і мяне здзіўляла гэта. Яна прыгожая, а я так сабе ды й ня сьмелы,

займаюся-ж я адной справою, а яна другою—гэта-ж нясходна так міжсобя.

І пачуцьці былі—родныя ды далёкія.

Яна з вачэй зьнікла і, відно было, як вілаватаю сьцежкаю пашла да рэчкі. Я замест лапцей, адзеў старыя боты, каб ня дужа было мокра, і пашоў сьледам.

І так сумна было аб нечым.

На небе воблакі з просіньню абозам вандравалі некуды, шукаючы нібы шчасьця, нібы горасьці-як чалавек, і белым вокам пазірала з высі сонца. Зацягнулася на даляглядзе неба жоўта-ружовымі колерамі... Ляжала вясна ў чыстым адзенні, у зелені лесу, з туманам лясных хвой. Нядаўна зусім ляцелі з гоманам журавы з выраю, скіглілі жаласна яны над полем і нізка спускаліся, ажно да самых гумён.

Беражыстая рэчка ўтапілася ў хмызьняках і лазе; спрадвеку жалобна журчыць пра людзкія надзеі, як сьведка таго, што было. Блішчстая колерам, істужкаю сьцеліцца яна і даўным... даўно поіць людзей, не зважаючы ні на стогалосы шум у бары, ні на ціхія песьні чмараўцаў, як казкі, ні на тое, што жоўкне трава—мурог на беразе.

На тым баку зялёны бор, кустоўе, невялікі ўзгорак ды жоўта-зялёныя сенажаці; на гэтым баку стаяць лазні, а вышэй к сялу—гумны з рознымі будоўлямі...

Вясною здаецца, што бачыш гэта ў першы раз...

Алёна ў вадзе стаіць па калена, плешчыць моцна праньнікам, а пырскі даўна раскідваюцца і праньнік выбівае „тахты“... Стаю я на беразе, гляджу ў воду, як плывуць трэскі ўніз. Тады прысеў на плоскі бераг, стаў мыць боты нага аб ногу і думаць:

„добра-б цяпер пагаварыць з ёю, выказаць у словах самае таёмнае з сваіх дум!“

Адкінула праньнік, азірнула на мяне, засмялася (ці мо' здалося?) прывабнай усмешкаю. Вочы сьвецяць вельым цяплом, і тугія грудзі калышуцца ад сьмеху...

„Што мне думаць?“

— Чаго прышоў?—спытала коротка і са шчырым сьмехам.

— Цябе ўбачыў.

— Ну-у... ха-ха-ха!

— Чаго ты?

— Сьмешна мне вельмі ўжо, так ты нясьмела гэта падышоў ды ўсё аб нечым думаеш... дзіўны ты нейкі!

— Ды ці мала ёсьць, Алёнка, думаць аб чым? Вось цяпер я напрыклад, аб табе думаю, учора думаў аб тым, як мне паехаць у горад вучыцца, а заўтра буду аб іншым думаць...

— Што-ж ты аба мне думаеш?—сурэзна спытала Алёна.

— Думаю, што ты надта-ж добрая дзяўчына, прыгожая, пяеш песні, аж слухаць любата!

— Ня праўду ты, Юрась, кажаш: ня добрая я... І жыць мне цяжка неяк; бацькі ўжо старыя, а працаваць некаму. Хочуць аддаваць замуж... а я—не хачу... Вось толькі ў камсамольцаў на сходах ды на вечарох люблю быць, там неяк весялей і прасцей усё. Падумаю, можа й сама запішуся ў камсамол, хоць бацькі й ня пускаюць...

І ўсьміхнулася, седзячы разам на беразе...

Алёна незразумела яшчэ гэта: яна толькі адчула новым, глыбока-перажытым; ці гэта жыццё таў-

кнула, ці нешта шэрае ў пачуцьцях вырасла ў шырокае, глыбока-бясконцае...

— Слаўная ты, Алёнка!—не падумаў я, сказаўшы гэта.

Пачырванела яна, а думкі расьлі ў шырыню. Сядзела поплец са мною—у вышыванай кашулі, кідала ў ваду камяшкі, а цёмна-русыя косы зьвесіліся па сьпіне.

„І аб чым яна думае?“

Хацелася мне разгадаць гэта.

Мне хацелася тады ўзяць яе мокрую ды белую руку, доўга ціснуць, прыхіліцца к ёй ды адчуваць, як б'ецца ў грудзёх сэрца ласкавым рытмам; а тады, аберуч абняўшыся, пайці па зялёна-жоўтай траве, бліжэй к лесу, дзе зацьвілі слаўныя краскі—белыя, сінія і завуць іх пралескамі: гэта першыя кветкі вясны!

III

Ясны поўдзень...

Поле, як мора. Зялёныя і шырокія прабягаюць хвалі з аднае паласы на другую. Пяшчотна гладзіць ласкава-ціхі ветрык з поўдня галоўкі збожжа. А яно рознымі колерамі гарыць, да пояса кланяецца—хістаецца ў бакі...

Сіні прастор шырокі, як цяпер думы.

Прыгожа вырасла ў красавіку збожжа!

Побач—поле ўзворанае. Шырокія барозны працягнуліся, а зубчатая барона насыпалі на іх сьвежа пахучай, мяккай зямлі і чорнай... Хаджу на сваёй паласе сьледам за бараною: гэта рыхтуецца пахань к ярыне.

Некалькі дзён таму назад мы ўзворвалі тут з бацькам, тады было працаваць цяжэй і марудней, ходзячы за плугам; тады віселі на небе дажджавыя вясновыя хмары, і настроі былі ў людзей: як-бы гэта хутчэй паехаць да хаты, каб не заспеў дождж, а то прыбе зямлю, дык яна стане цвёрдай і бараною дзеравяною яе ня возьмеш...

Усьміхаецца сонца.

Глядзіць з блакітна-бясхмарнай вышыні. Мусіць, і яму любя, і яно моцна грэе ў сьпіну, а вільготны вецер забіраецца ў адчынены каўнер белай кашулі...

Радасьць і вясна!

А ці ўва ўсіх яна ёсьць?

Вышаў дзед Лявон у поле. Вось калышыцца яго пажаўцелая барада, наехала на вочы стара-парыжэлая шапка. Ступае босымі нагамі на чорную зямлю, а пасканная сарочка зьвесілася да кален. Стаіць ён з сяўнёю на закрыжаваньні дзьвёх дарог, утаропіўшы ў зямлю вочы. У яго ёсьць нязвычайна-вялікае гора—здох перад вясною апошні конь. Цяпер ён пазычыў у суседа каня, каб засеяць сваю палоску ярыною... Пакрысе зьнікае і ў яго адчуваньне гэтага гора, чорна-маршчыністы твар весялейшым робіцца. Сарваў завязь жыта, памяў у руках—і яму, стараму, радасна, хоць гора ды радасьць ня першыя: столькі прайшло ў жыцьці гэтых вёсен, столькі было халодных зім!..

На сонцы твар маршчыніцца, а думкі—хто разгадае?

Можа думае аб вялікай жыцьцёвай радасьці для яго... Будзе вялікі ўраджай, ды такі, што збожжа ня стоіцца ні на таку, ні на гумне. Выйдзе сям'я старога на працу: загудуць у восень сьлізкія ад

поту цапы. Будуць поўны засекі хлеба—тады Лявонава сям'я будзе шчасьлівай. А можа няўрод будзе? А можа навальніца паглуміць усё? Дык што тады?..

У галаву крадуцца і цвітуць новыя думкі-краскі.

Стары ўгледзіўся ў даль, падставіў далонь к вачам і бачыць: поле зялёна-радаснае, шырокае, сходзіцца з небам. Паківаў галавою ды выцер пот рукавом, а тады пацёр старыя грудзі.

Забрынчалі на колах шыны паломаных калёс, а рыжы маленькі жарабёначык заблытаўся ў аглоблях. Хлапчук застанавіў пахмурную кабылу ды выблытаў жарабёнка, а той высёла заіржаў і пабег ля дарогі шчыпаць касьнікі жыта.

Насыпаў Лявон поўную сяўню ачышчанага збожжа—аўсу, павесіў яе за плечы, папляваў у чорныя далоні рук. І зняў з галавы шапку, бо сонца грэла няўтрымана, памахаў рукою, быццам пераксьціўся на сонца. Пашоў хадзіць роўнымі крокамі, рассыпаючы зерне.

Птушкі лётаюць, а пець яны могуць сёньня толькі аб радасна-жыцьцёвым. Узьнімаюцца ў даль і адтуль нябачна пяюць на розныя лады...

— Нно-о-о!

Крычыць на сваёй паласе Лявонаў сусед на свайго старога каня. Хоць конь і худы, і ледзь перасоўвае ў плузе ногі, але ў голасе чуецца высёлая жыцьця-здольнасць: яму хочацца пакрычаць на каго небудзь, моцна пасьмяяцца і потым раптам выплеснуць гэтую высёласць...

Па шнуру возяць на пахаты тлусты гной, пах ад ягс, зьмешаны з пахам дзэгцю, далёка чуцен.

З дальняга алешніку з бярэзьнікам, што на мяжы поля, усхватываўся вецер і кудлачыў травы, гладзіў прыгнутыя сьпіны.

Азалочана было сонцам Чмарава.

І бясхмарна неба.

Праляцеў нізка бусел, спусьціўшы ўніз доўгую шыю і ногі; праляцеў ён з лагчыны, адкуль шуміць хвойнік з алешнікам.

Як вырасьце яр вышэй поясу, тады на сэрцы ў людзей будзе яшчэ радасьней, а й цяпер хочацца пачуць песьні, бо радасьць буе на полі—сялянская радасьць!

Сядзім з дзедам Лявонам на маіх калёсах, курым з яго кісета пахучую махорку. Сагнуўся дзед, скрыўіўся неяк.

Лявон гаворыць:

— Ты кажаш—зямля!.. Праўда, цягне мяне да яе—да хваробы цягне. Скора-стала быць—аднясуць на могілкі, а вось люблю... Ідзеш гэта па мяжы, тут табе збожжа хіліцца—любасьць адна, радасьць нейкая забірае, калі ды гэта ўраджай. А цяпер вось сілы тае няма, што раней была...

І прыціснула чалавека чорнымі грудзьмі зямля.

„Праўду сказаў, скора аднясуць на магільнік яго“...

Трымаўся за грудзі, кашляў, сплёўваў на жоўтую траву ды жаліўся на сына Арцёма, які бяспутны, глуміцца над бацькам, а сам робіць што хоча...

Шкода стала чалавека.

IV

Вечар над Чмаравым зьнянацку апусьціўся ў вкваласьці і няпрытомнасьці на зямлю, разьліў па

вуліцы пахі зямлі з вясною. Тады вуліца загаварыла рознымі зыкамі: заграла ў канцы на гармоніку, засмяялася. Тады ўжо на сярэдзіне сяла моцна заграў гармонік; ноты яго былі то вельмі гучнымі, то зусім зніжаліся і разносіліся—ціха ды роўна. Крычаў нехта, і заборысты сьмех усё пакрываў. Прыпеў гуляў—роўна, плаўна і раптам—з выкрыкамі, якія рушылі роўнасьць:

На-ашы-ы дзе-эўкі-і на прыпеўкі-і...

Гг-э-эх!

У дзень я езьдзіў за чатыры вярсты ў Стышкава рэзаць дошкі; за дзень змарыўся там, а ўвечары пашоў па вуліцы ў цемні.

Перад нядзеляй позна лажыліся спаць, а маладыя за поўнач гулялі... Як ішоў па вуліцы, у бярозах вецер дуў і калыхаў гольце з пупышкамі над паповым акном. А дом папоў стары і разбурваецца.

Поп Назар Мікольскі ў чорным, стаяў прыхіліўшыся—ды нешта думаў—вялікае і сумотнае, нязьмернае сваёй мераю... Застанавіўся і доўга стаяў я. А поп у той-жа позе быў, і чорная постаць зрацлася з чорным вуглом. Думаць ён мог: аб вялікасьці ды нязьмернасьці сьвету, аб ніштаватасьці чалавека перад усім сьветам (перад гэтым зорным вечарам), што адчуваньні чалавека наогул—з горам і радасьцю—„тлен“ перад вялікасьцю існуючага і не разьвязанага. Гэта ён гаварыў усім тым, хто мог яго зразумець, вычытаўшы з тых філёзофскіх кніг, што цэлымі днямі чытаў, і шмат іх у яго было.

Стаяў і думаў, а ў песьні хлопцы задорыста зацягнулі нешта „пра бога“...

Тты-ы на небе ся-адзіш—
нічога ня ро-обіш...

Поп, быццам устрапянуўся ад дум, закурыў папіроску, а я пашоў далей, прыбліжаючыся к гармоніку. Ён пэўна думае цяпер, што вось у той хаце, дзе ён раней жыў, часта гуляюць комсамольцы, робяць гульні з вясёлымі песьнямі і сходы; а сам ён жыве ў асобным пакоіку—і ціхі, ня трывожыць нікога, філёзофскі разважаючы над акружаючым. Ён заўжды сумны, а калі зол, тады падымае з падзьдзёй буру. Да царквы адносіцца абыяк, у сям'е няладзіцца. Доўга адзін спацыруе ля рэчкі ў кустох лазы ды голасна размаўляе сам з сабою аб маладых годках (можа дармо патрачаных?).

А комсамольцы спраўлялі нейкі сход—галдзелі там, з маладым уздымам спрачаліся, штосьці выказвалі ў думках...

Было шумна і весела...

V

Жоўтая раніца скоро насыпала золата на стрэхі Чмаравы. Усплылі за гумнамі праменьні сонца, а косы яго з водблескам губіліся—нячутна і скоро. За гэтым, пацягнуліся роўныя і працяглыя зыкі: з папасу заіржалі коні, забрахалі сонна сабакі, людзкія галасы танулі, а ў садох віселі на лісьцях кроплі ад дажджу.

Чмараўскі пастух, наняты на цэлы год—Аўсей—нізкі і згорблены, у парванай сярмязе—вышаў на самы канец сяла з сынам Грышкай. Там яны доўга стаялі, Грышка трубіў—выводзіў на новай трубе гаворку аб тым, каб выганялі кароў на папас.

Выходзілі каровы ды гужамі йшлі па пыльнай вуліцы, і стаяў у пахучым паветры вялізны гоман—ад людзей і ад рыканьня кароў. Толькі за сялом,

ля лесу й лугу—было ціха... Там Грышка пачаў ужо доўга і многа граць. Грае ён то вясёла, то надта ўжо сумна, як захоча калі; сам скласьці можа прыпеўку ці песьню. Пяе больш ён аб жыцьці—і выходзіць у яго складна...

— Ўлетку жарка—
тру-ту-ту!
Узімку холад—
тру-ту-ту!

Першыя дзьве ноты бралі вясёла, разьліваючыся па лесе, а ў другіх чулася нявычарпаная нуда:

Прышла вясна-а—
хлеба-а няма-а...
Тру-ту-ту-у! Тру-ту-ту!

Пачуць можна было то невясёлае, што холад ды голад прабіраюць яго, што ў жару працуе ён да поту... І за нотамі гэтымі было-ж нешта іншае, што забірала душу, прымушала скакаць тут вась—на зялёнай мураве ды слухаць, як на ялінах напываюць хвоі...

Пасьля зыкаў пастуха, Чмаравя прачнулася. Цяпер ужо загаманілі хаты, чорным дымам задымілі камяны. На вуліцы ўлёгся пыл, а над ракою яшчэ стаяў празрысты туман. У гэты час скрыпелі калодзежы, з падаткнутымі подаламі насілі бабы ваду, і сабраўшыся, гаварылі розныя навіны і прыгоды...

... Пры канцы, стаяла царква, як згорбленая багамолка; аблупілася ўнізу, на карнізах, на званьніцы галубцы зьвілі гнёзды. Вее ад царквы трухлявасьцю, здаецца, во-во падзе, а з ёю і ўвесь закон і ўсё тое, на што моляцца і рыхтуюцца да лепшага жыцьця на тым сьвеце.

Званар у царкве - Аксён, аблысслы на галаве, а на шчаках аброслы мохам. Як толькі зазвоніць ён разам у тры званы, птушкі спалохаюцца ды доўга лётаюць над пакрыўленым купалам, купаючыся ў сіні нябёс. А званы доўга вызваніваюць кадрыль, пакуль не пачнуць збірацца ў нядзелю старыя бабулькі з дзядзі, а маладых ён ужо даўно не заве, — толькі калі хто вянчацца задумае, тады Аксён звоніць надта доўга і ўпарта. Старыя звычайна прыходзяць з вёсак рана, з лапцямі пад пахаю, а тады садзяцца на цвінтары і абуваюць новыя лапці з белымі анучамі; доўга міжсобя вядуць гаворку на самыя рознастайныя тэмы: аб жыцці, аб непарадках, аб крыўдах у сям'і. А мужчыны больш гавораць аб рэлігіі, пісьменныя разьвязваюць пытанні вытрымкамі з Бібліі, другія проста слухаюць ды гойдаюць галовамі, аббінавачваючы маладых у нявер'і. Сядзяць, пакуль ня прыдзе поп. Падыходзіць ён, роўна трымаючы галаву, а бабулькі дробнымі крокамі падходзяць пад бацюшкіна блаславенне, шчыра цалуючы ў засос рукі. Дзяды трымаюць сябе больш стала, устануць, схіляць галовы, — лысыя ды сівыя — трымаючы ў руках шапкі. Толькі поп Назар Мікольскі ўвойдзе ў царкву, бабы, здаволеныя важна пойдучь сьледам ды пачнуць біць паклоны; стануць на левым баку, а мужчыны абавязкова на правым... Так і стаяць усю службу два дзясяткі чалавек; людзі ўпаўнены ў сваёй сіле, у непамылковасьці сваіх пачуццяў, поўныя нязграбнай веры ў „той сьвет“...

Аксён стаіць, абапёршыся на падакоўнік званьніцы, трэць рукою лысіну ды глядзіць на зялёнае поле. Адсюль добра відны вакольнія вёскі, зялёныя палі з лугамі, лес за сялом. Ён абьякава да гэ-

тага адносіцца, бо ў яго ёсьць свая вялікая сям'я, якую трэба карміць, адзяваць; і даволі таго, што па некалькі гарцаў зьбярэць у год з кожнага веруючага; а так—згінь ты ўсё тут!—і так ужо абрыдла за некалькі год вартаваць гэту царкву, паднасіць папу кадзіла ды вазіць яму дровы...

— В-о-ча на-аш!—сіпла басіць гугняым голасам дзяк, а поп яму адказвае:

— А-амі-інь!

Гэта разносіцца пуста і глуха...

Аксён дзяка ня любіць за тое, што ён гатоў сядраць за вясельле ці-за хрышчэньне дзесяць скур. Пашоў ён у дзякі з карысьці й хоча дабіцца папоўства. Не падабаецца й голас яго, калі ён цягне доўга й працяжна гугнявячы:

— Аль-лі-і-луя-а-а...

— Баў-у-у!—зосна звоніць яшчэ раз, рвучы ды вяжучы гнілую вяроўку ад біла самага вялікага звона.

— Во царква, дык царква—і вяроўкі добраі ня можна справіць, каб ты згніло гэта...

Але гаворачы, баіцца, каб не сказаць якога брыдкага слова, бо ўсё-ж 'ткі гэта сьвятое месца.

Глядзіць Аксён са званьніцы да тых пор, пакуль не назьбіраецца шмат людзей на вуліцы; гэтыя людзі прыходзяць не маліцца, а каб пагуляць тут, бо гэта самае добрае месца. Часам зьвіцца гармонік з цымбаламі, гучна заграе з прыпевам які небудзь вальц ці „каробачку“. У царкве йдзе сьвятая служба, а на вуліцы—нязвычайная вяселасьць, рогат, гукі і рытм новай песьні. Кружачыся, скачучь пары хлапцоў з дзяучатамі пад садам, супроць царквы; зьбяруцца і старыя, кураць, ды паважна разыходзяцца

па хатах, не зважаючы на зоў Аксёна... Хлапчукі-ж бегаюць па цвінтары, гуляючы ў лапту, і іх крыкі заглушаюць галасы малітвы. Калі выдзе багамольны, дык пачне лаяцца на распусьнікаў і бязбожнікаў...

Звоніць самы апошні раз, а гук яго рэжа вушы.

І сам сабе гаворыць:

— Эх, брат Аксён, сколькі ты не звані, сколькі ты ня боўкай тут—ні чорта з гэтага ня выйдзе, ня будзе папу прыбытку... Людзі не зьбяруцца, поп не павесялее ад тваёй музыкі, а дзяк, як цягнуў гэта „алілуя“, так будзе й цягнуць: яму—гаду—абы грошы паболей.

— „Гэты поп—разважае далей, каб заняць разважаю да канца службы,—быццам і ня поп—чорт яго які разьбярэ!—служыць памнога ляніцца, маліцца таксама, каб дужа ўжо, дык—не!“...

„А вось быў поп раней, дык той праходу не даваў сваімі малітвамі. Па брозьзю здаецца, і сьвяты чалавек, а паглядзець, дык зусім ня тое. Уцішку не адну сваю наймітку згвалціў, толькі адна радзіла, ды й то няжывога; кажуць тут цёмнае нешта было... А ў другіх, калі здарыцца гэта, дык у труну ўгоніць жывога. Ах, блуднікі!..

— А-а-мі-і-нь!—цягніць поп, мусіць апошні раз.

— Амінь, дык амінь: мне яшчэ лепшы!—гаворыць сабе Аксён і думае, што яму патрэбна яшчэ схадзіць на дом к папу, тады вярнуцца назад і замкнуць царкву, а ў сваёй хаце шмат чаго зрабіць...

— Дзылінбаў-ў-у!.. Дзылінбаў-ў-у!..

Гэта ўжо замарыўшыся, Аксён зазваніў раптам ва ўсе званы, а тады апраўдаў сябе:

Ліха табе... Хто на чым сядзіць, той таго й глядзіць!.. Забыўся гэта...

Ідзе па пыльнай вуліцы за папом з ключамі ў руках; поп думае аб адным, Аксён аб другім, а на вуліцы гуляюць людзі й ня кожны вітаецца з папом; ня кідаючы ні на кога погляду, поп ідзе роўна, гойдаючы высокай постацьцю. Аксён думае, чаму ня ўсе паважаюць бацюшку і выходзіць да таго выніку, што „як хто хоча, той так і робіць“...
Так бывае кожную нядзелю.

VI

Вее вецер і падмятае на вуліцы пыл.
Часта веюць над сялом такія цёплыя вятры—тады ціха калышацца бярозавыя лісты, алешнік за ракой заводзіць ледзь чутны сьпеў.. На вуліцы пахне пылам і прэлай паветрай. Зрэдка заводзяць калёсы музыку...

Неба вісіць над зялёным Чмаравам—блакітнае і ласкавае; сонца ў такую пару здорава цяплыніць зарунелую ярыну. Жыта ўжо просіць сярпа—і стаіць белае на сухім сьцяблі. А сенажці—ад жоўтых красак, ці ад сонца—пажаўцелі.

Над ракою бабы пяруць палотны, праньнікі моцна аддаюцца ўдарам, а за імі чутны ў неразборчывым гомане, галасы—клапатлівыя, уздрыгваючыя; толькі не разьвяжаш думамі жаночай гаворкі.

На вуліцы жарка.

„Як гэта скоро праходзіць лета!“.

Здаецца, нядаўна сад белым быў, а цяпер на галінах яблынь маленькія яблыкі з зялёным, круглым лісьцём...

На канцы вуліцы сабралася цэлая грамада сяльчан. У сярэдзіне ўсіх стаіць Нічыпар—чалавек моцны і карыстаецца пашанаю,—гаворыць, махаючы

рукамі—высокі ды гнуты, у потнай сарочцы. Гаворыць стала і несьпяшаючыся—усё глядзіць і паказвае на лес (а лес шуміць!). Хто з сяльчан бяз шапкі, хто бяз пояса; і ўсе хвалююцца, не згаджаючыся з правай Нічыпара, а ён стаіць проста, адчуваючы за сабою нейкую нявыказаную сілу...

Гаворыць аб тым, што вось той лясок, што за рэчкай, патрэбна падзяліць пасямейна ды сьсячы яго, а то таксама пасякуць чужасельцы,—бо лес ад бацькоў, спрадвеку належыць Чмараву.

Яшчэ доўга спрачаюцца, ідуць па вуліцы, застаўліваюцца, і прыходзяць да думкі, што к восені абавязкова так патрэбна зрабіць. Не згаджаецца толькі адзін Канцавы Зьмітрок—з чорным абліччам і гарачымі вачыма...

— Пачакайце, кажа ён,—сьсячы то мы яго заўсёды зможам, сякеру мы ўсе можам трымаць... Зьнішчыць малады лес можна скорар, а як-жа лёгка вырасьціць яго?

— Чужасельцам расьцілі: яны й зьнішчуць!—Як шпількай, падкольвае яго Нічыпар.

— Гэта правільна—чужым расьцілі...

— У саміх будуць печы ня топлены...

Моцна гаркаюць мужыкі ды бліжэй падступаюць к Зьмітраку, а той гаворыць па свайму:

— А каб гэта ня нішчылі другія—даказывае Канцавы Зьмітрок.—наняць патрэбна ўсім вобчаствам вартаўніка.

— Дык што, ты думаеш—уцалее?—пытаюцца спакойна, але адмоўна.

— Цэлым будзе!—цвёрда адрэзаў Зьмітрок і махнуў кнізу рукою.

— Э, што там гаварыць...

— Нічога такога з гэтай выдумкі ня будзе...

— Будзе!

— Грамада мужыкоў пашла далей, у гарачнасьці яшчэ заставаўліваліся і яшчэ гаварылі. Толькі ўжо там парашылі выбраць вартаўніка, а самім, без дазволу грамады, не чапаць лесу.

Цяпер Канцавы Зьмітрок вясёлы, шыбка перасоўвае па пылу босыя ногі, курыць, і ўхмыляючыся ідзе да хаты. З чорнай нястрыжанай галавы цячэ пот: ён толькі што ладзіў гумно і раптам выбег на вуліцу...

Скора будзе жніво.

Ідучы жнеі з поля, будуць сьпяваць жніўныя песьні.

Бабы датыкаюць апошнія кросны, набіліцы стукаюць—чутно на вуліцы, як таралахаюць сукалы.

З дзедам Клімам сяджу на вуліцы. Дзед сагнуўся, скамячыўся, кашляе і хрышціць. Цяпер вялікая сьпякота, а ён у сярмязе. Зіму хварэе, бо ўжо вельмі стары, а вясною і ўлетку выходзіць на сонца грэцца. Аблічча нейкае грубавата-маршчыністае, а на галаве чорная кучма валос.

Сядзіць і расказвае мне:

— Якіх небудзь пятнаццаць-дваццаць гадоў рос на полі лес, а ўвесь гэты прастор, што за ракою—і дзе цяпер лугі, быў вялізны лес; помню, яшчэ ў казну вазілі, секлі лес, нішчылі. А цяпер, скоро—да шчэнту, ніводнага дрэва не пакінуць...

І ён шкадуе гэтага...

А з гароду пахне маладымі каноплямі.

VII

На пакосе...

Раньнем—неба з празрыстымі, пялёнкавымі воблакамі. Маленькія хмары ціха-ціха поўзаюць, пакі-

даючы за сабою просінь. На столькі ціха ў паветры, што чутно, як шаласьцяць клейкія лісты.

Трава зялёная і золкая; вісяць кроплі крышталнай вады на лістох. На поўні краскі мёртва зьвесілі галовы, нібы заснулі. З травы высоўваюцца лазовыя кусты і таксама зморана апусьціўшыся, бо няма сонца.

Нічыпар—мужык з Чмарава, даволі моцны і не стары—многа разоў пазіраў на неба ды выціраў пот. Гладзіў русую маленькую бародку. Сам ён высокі й худы, а ў плечах шырокі, дык постаць яго выглядае сьмешнай і нязграбнай, з плоскімі грудзьмі. Нарэшце, паправіў на патыліцу патрэпаны картуз і закурыў цыгарку.

— От, ліха!—тонкім і сіваватым голасам загаварыў.— Самая пара, калі павінна быць пагода... сенакос, а тут—хмары... От, ліха цябе вазьмі!

Яму ніхто не адказаў, дык ён прыняўся гладзіць—званіць касою, а тады, шырока выпрастаўшы тонкія й вельмі доўгія ногі ў рабых штанах,—пачаў пакос. Шырока махаў касою, па прывычцы, з кожным махам нагінаючыся. І постаць яго ўяўляла ўпэненасьць у сваёй сіле: калі, значыць, размахнуся, будзе ношка травы...

Глядзеў я на яго й думаў:

„Вось ён цяпер чалавек, як чалавек—і добры, і вясёлы. А чаго ён у сваёй хаце мяняецца: ні з таго, ні з сяго б'ець жонку, замардаваў яе, ставіць сябе ў сям'і, як начальнік які“...

Ці можа сілу ды моц сваю адчувае?

Дваццаць разоў згінаўся стары Макар над сваёй касою ды ўсё ладзіў. Ён ня моцны ўжо—вядома, стары...

— Быццам і добрая каса,—кажа ён нагінаючыся,—год дзесяць ужо кашу бяззьменна, канавалка... і раса ёсьць, а ня косіць, ці не пакляпаць-бы яе?...

Ужо скінуў сваю вопратку ды застаўся ў адной кашулі. Гаворыць ён між намі рэдка, ціха, а больш маўчыць; і так заняты гэтай справаю, шчыльна абкашываючы ля кустоў.

Застанаўліваецца Нічыпар і бярэць з-зубоў маленькі недакурак, ганіць Макараву справу:

— Кінь ты, дзядзька Макар! Ад гэтага, што ў кусту жменю якую адкосіш, не прыбавіцца к табе, толькі маруда тут адна...

— Маруда—не маруда, а трэба-ж: гэта-ж не прыгон які, а сам сабе.

— Усё роўна не пабагацеем!—няўнімаецца Нічыпар.

Яшчэ цёмна, як звычайна ўлетку, прышлі касцы за дзэве вярсты ад дому... Трава дрэнная, з кустоўем, дык і касіць цяжка. Але—звонка шалясьцелі косы, з пакосаў сьвежай травы йшоў цёплы, як дыханьне, пар. Над балотамі стаяў туман—празрысты і нярухомы. Калі паглядзіш у даль, дык яна—званлівая, саромлівая,—обцягнулася зубамі лесу, што як чорна-сіняя і густая сьцяна.

Побач, вялікім шнурам, на сваіх дзялянках расьцягнуліся плоймай касцы...

Рэдка калі абыходзіцца на пакосе бяз лаянкі ці якой там буры. Адны зайздросьцяць выкасіць чужы клок сена—з-за карысьці якой, ці проста па звычаю ад дзядоў. Тады ходзяць цэлым натоўпам размерваць сенажаці—з гужышчам ці доўгім сажнем. Тады званчэй, чым косы, грывіць лаянка больш заядлых і доўга вісіць яна ў ціха-жаркім паветры.

— Ну, і дурні-ж! Ну, і чаго крычаць так, быццам усім мірам ня могуць падзяліць якога там кавалку балота? — падкрэсьлівае Нічыпар.

А сам стаў у позу чалавека, які ня прыхілен к такой паганай справе, бо ён сталы чалавек — і ўсьміхаецца шырока ды злосна.

— Праўда што... — згаджаецца й Макара. — Паламаюць во рэбры адзін аднаму... Ня-ахаў вас!

А гаворка й гоман з мацярыншчынай гудуць званчэй нашых кос...

У баку цягнуўся шлях абіты каменнем; за ім — яшчэ лес маўкліва стаіць. На шляху грукацелі, едучы людзі, а гаворка іх неўгамонна трашчэла.

Да гэтага часу Халімонаў Адаць толькі маўчаў ды прыслуховаўся да ўсяго. Ці-то настрой на яго такі найшоў, нібы разважаў аб чым сталым і важным. А выраз твару гаварыў аб зусім іншым. Здаровыя і крыху згорбленыя плечы былі нярухомы, а рукі, аддаўшыся ўперад, шыбка шнуравалі між карэньняў ды кустоўя.

— Пакажу гэта я сёньнешні дзень, а заўтра, значыць, на спачын, — пачаў ён, звяртаючыся да мяне; і яшчэ падумаўшы, дасказаў:

— А тады пайду на завод у Стышкава рабочым, рэзаць дошкі там буду, а то, як хадзіў узімку, дык пасья таго ня быў...

І выявілася з яго прамовы так:

„У заводзе ў Стышкаве праца ня цяжкая, хлопцы яму ўсе знаёмыя там. Выйдзе ён з двара, калі ня будзе яшчэ занімацца раньне. Дарога яму лесам, а лес — імшарысты.“

Унутры дзеравянага заводу будуць гудзець пра-

вады машын. І ўспомніць тады, як весялей зробіцца на сэрцы, пра сваё жыццё на бацькаўшчыне...

Прышоў ён у вайну ў Чмараву з Польшчы ды пачаў жыць са ўдавой Грыпінаю, якая на дванаццаць год старэй за яго. Папсавала—кажа ён—жыццё яго. Колькі ён імкнуўся да чаго, а ўсё загінула, і ня можа ён зжыцца з усім тым, што зараз ёсць...

Засьвістаў подых ветру. Спаўзьлі з неба хмары, дык прастор стаў шкляным і пазалочаным. І тады ўжо распласталася сонца; перш ня сьмела, а потым—раптам зрабіла раньне белым,—неба сіне-залочанае, а лес—зялёным.

Пакрысе даль заружавела...

Халімонаў Адаць паглядзеў на раньне, падзівіўся нечаму, захацелася гаварыць многа:

— Кажуць мне людзі, ды блізкія, суседзі, кінь ты, Адаць, гэта, хіба-ж ты ня можаш знайсці?! А я не магу зрабіць так: сілы няма! Ну скажы ты мне, як яна будзе адна жыць, калі я пакіну „яе“ адну...

І ў словах яго выражалася хворае пачуццё. Адно: ён хацеў быць вольным, пайці туды, куды хоча, а другое: скоўвала яго тое-ж пачуццё, што нейка шкода-ж пакінуць чужую сям'ю. Так і расьлі два пачуцці ў чалавека, які хацеў-бы валацужыць, абыйсці вокал зямлі, а потым прысці назад.

— Часта п'янага мяне прымаўляюць,—сволачы! Кажуць прадай каня ці карову ды йдзі куды папала... Ці-ж яны мяне поймуць,—зраумеюць, як сьлед?...

Ён пачуў з сабе сілу, што вось ёсць у ём сіла, што здолее шмат чаго перанесці.

Тады—маўчалі...

Пачало пячы сонца, абліваючы потам сьпіны. З бліжніх хутароў заіржалі коні, а з комінаў—ціха і

роўна пацягнуўся дым, губляючыся на небазводзе... Згорблены дзядуля з хутара, абапёршыся на кій, стаяў на шляху. Жмурыў ад сонца вочы,—пасьвіў на адкосах шляху авец... Хутары зарасьлі алешнікам, бо стаялі ў балоце ды маўчалі. Яшчэ далей, касцы гужамі клалі пакосы.

А Нічыпар з Макарам прыляглі ў цяні, падклаўшы пад галовы сьвіткі. Макар скардзіўся Нічыпару, што ён ўжо стары і ў сям'і, значыцца, не работнік; дык баляць, пакасіўшы вось так бакі, а тады, каб ачухацца, трэба аддыхаць некалькі дзён.

— Хіба зяця к сабе ўзяць?—разважна прагаварыў.

А Нічыпар даў яму раду:

— Вазьмі сабе, калі хочаш на шыю адзець хамут...

— Ёдзе табе хачу: тут каб гаспадарка не развалілася... шкода, тут-жа сваім гарбом усё нажываў...

— Яно шкода, гэта так! Толькі маладыя цяпер сталі распусьнікамі. Дык ты вазьмі хоць залатога, што ля хваста дачкі ўвіваюцца,—хату на ногі не паставіць... Ня тыя ўжо людзі цяпер пашлі...

Нічыпар пачаў засыпаць. Яму было ўсё роўна і да Макаравай гаспадаркі і да яго зяця. Ён моцна трымаецца на зямлі, бо сам сябе лічыць чалавекам практычным. Макара зайздрасць брала, глядзець-жа на яго шкода было: такі ён стары ды кволы, ня можа весці барацьбу са сваімі перашкодамі... А тады Макар пачаў аб іншым:

— Стары ў мяне конь і худы,—ці прадаць-бы яго, а то марна сена губіць толькі...

І парашыў прадаць каня к Пакрову.

Зноў шпарка захадзілі косы, кладучы пакос за

пакосам. Званілі і звоняць яны шмат гадоў на гэтых
лугох.

Ці на пакосе, ці на вуліцы, ці ў шырокім сьвеце,—
у людзей ёсьць свае драмы—вялікія і маленькія...

VIII

А поле, поле, полечка,
а дарожухна, як шнурук...

Ядрана-цёплыя бываюць вечары ў жніво.

А дні стомленья і гарачыя.

Колка хадзіць босымі нагамі па іржэўніку. Сьце-
лецца на аборках белая, чуць бачная, павуціна.
Наліўное і сьпелае жыта ўжо схілілася да зямлі,
патрэсканай ад гарачыні сонца... Тры дні назад быў
вялікі дождж, нечакана пранеслася хмара, пазаліла
аборкі вадою, а жыта прыціснула да долу. Цяпер,
падрад стаіць тры дні сьпякота, прасохла вада і
хочацца, каб прайшоў яшчэ дождж—тады-б схаваліся
пад капю жнеі, а неба было-б вільготным; тады-б
каласы раялі сьветлыя сьлёзы...

Як толькі зьнікне з поля туман,—загаворыць
сяло жніўным гоманам. Па шнуру йдуць бабы, кож-
ная на сваю палоску: хто з калыскай і маленькім
дзіцянем, хто са збанам вады, каб гэта ў поўдзень,
калі стане вельмі гарача й нудна, прагнаць з вуснаў
смагу...

Залоціць сонца шнур, поле і лес з сялом.

Я на сваёй паласе нашу снапы, складаю іх у
копы і думаю так:

„Раньнем жнеі ў поле ідуць заспаня і сумныя,
кожная з іх да таго, як пайці на постаць, шмат чаго
зробіць у сваёй хаце... Марудная праца ломіць сьпі-

ну—тут не да вясёласьці. Перад вечарам асьвяжыцца паветра, будзе ў людзей радасьць і песьні...

Маці жнецъ з сястрою. У яе вельмі баляць вочы і яна скардзіцца на гэта... Тут цяжка так, а ўначы патрэбна яшчэ абмалаціць цэлую капу жыта. Бярэць сон, томіць смага ды пячэ бязьлітасна сонца...

Сотні галоў мільгаюць у гору, павязаных белымі хусткамі. Уперагонкі кладуцца кудластыя снапы, застаюцца межы з жоўтым зельлем, з пырнікам; некалі выбіраць васількоў і яны красуюцца сярод сноўя.

— Ох, лецейка гарачае, цяжкая пара, збудзіць яно бабу, высмакчыць сок з яе!—гаворыць суседка Мар'я—старая баба—выцірае пот і, згібаючыся, носіць снапы.

Дар'я, Лявонава нявестка, маладая і з худым тварам—жнецъ марудна, бо надта цяжка ёй згінацца да зямлі з вялікім жыватом. Бабы глядзяць на яе неяк дзіўна:—Ні дзеўка, ні баба!—кажа Мар'я.—Распушта пашла... Без вячаньня гэта, бяз усякага, нагуляў ёй Лявонаў Цімох, прывёў у хату—ды й жыві... Ну, ці тут-жа будзе жыцьцё... Ён і цяпер яе пачыняе біць, а падалеўшы—дык што тады будзе?

— Яно так: адкінуліся людзі й ад царквы й ад бога...

— Хоць-бы Канцавы Зьмітрок—не вянчаўся таксама, дык той хоць добра жыве з жонкаю...

У маладых дзяўчат свая рада й вясельле. Жнуць яны побач, а ў сярэдзіне іх Алёна. Гавораць яны пра сваё...

Раскацістым голасам адна запела:

„Кацілася, кацілася калодачка з печы,
ударыла, ударыла Іванечку ў плечы...”

Другія падслухалі ды хорам падхапілі:

Чымся мяне, чымся мяне калодачка біла
Лепш-б мяне, лепш-б мяне Алёнка любіла...

— Не, дзевачкі, кіньце вы вясельную, давайце
другую,—папрасіла Алёна, а сама сьмяецца...

— Ага-а... ня хочаш, каб табе...—можа ня лю-
біш?..

— Цішэй вы— ну-у...

А ў гародчыку, у чыстаколькоу

А ні мак—рожа зацьвітала...

Сіняе, бязвоблачнае неба; жарка, а ў цішыні па-
вьяе пяшчотны вецер, калышуцца і сумуюць ка-
ласы...

Там Алёнка рожу палівала.

Рожу палівала, к ліцу прымірала.

„Ах, каб мае ліцо белае

Зацьвітала так ў пору лецейка—

Не хадзіла-б я ў лета на паля,

Лета на паля, зіму пò ваду.

Сумуюць і калышацца каласы, навяваюць, як
вецер, дрэму, хочацца спаць на мяжы сярод васіль-
коў, сьніць сны вось пра тое, аб чым сэнс гэтай
дзявочай мары:

А сядзела-а я пад акошачкам,

Вышыва-б я ды шырыначку,

Ды шырыначку свайму міламу...

— Эх, песьні!

Многа ў песьні праліта простаі ружовай жур-
бы: плачуць над імі ў восень вербы, улетку ка-
ласістае збожжа. А на полі многа праліта сьлэз і
крыві. Таму й так зраднілася—жвіво і песьня—хто
іх разлучыць?

— Ці сум на полі, ці радасьць?
Сум і радасьць—жніво...

IX

З поля даважываюць снапы. Скрыпяць калёсы, панарад іх дражыць, ляскае. Гаворкі людзей аб ураджаі, сабраным з поля. З гародаў пахнуць сьпелыя каноплі. У сьвяты дзень да вечара гуляе на сяле моладзь...

А ў канцы лета слаўныя вечары.

Сьвецяць зоры і цёмны змрок хутае дрымоту. Каля рэчкі стаяць лозы, схіліліся з берага ў самую цемень вады за вялікай вольхаю, што так дрымотна і млосна шапаціць лісточкамі, на зялёным дзірване я чакаю Алёну.

Прыходзіць яна радасная і ўжо здалёк сьмяецца шчырай усмешкаю. На ёй белая хустка—так падыходзіць яна к твару Алёны. Садзімся пад вольхаю, поплец, гляджу ёй у вочы.

Думаю і гавару:

— Глядзі, які прыгожы вечар, які ён ласкавы...
такое і жыцьцё... Толькі трэба ўмець жыць, каб не
паддацца злыдням жыцьця...

Алёна схілілася на плячо і верыць:

— Мы з табою пераможам, Юрась, не паддадзімся!

— Так, пераможам...

Жыцьцё шырока, як зямля, думы мае—так-жа. Сон гэта—ці не? Расьце ў грудзёх шырокае і далёкае—далёкае—думы, думы!

Плёскае рэчка, нячутна вецер кудлачыць кудзер чорных валос, што выбіліся з пад хусткі Алёны. Узьнімаюцца грудзі шчасьцем непамерным, як гукі песьні пра каханьне.

Гудзіць думкамі вечар.

Вецер з-за лесу прынёс ласкавы пах хвоі і чаромхі...

...Тады мы пашлі на комсамольскі сход. А клюб ячэйкі ў паповай хаце быў поўны, людзей. Гарадзкі чалавек—у чорным, і твар вельмі чорны з глыбокім і спрытным поглядам,—рабіў даклад. Размясьціліся па лаўках; маладых многа, а старэйшыя гуртом і бяз шапак (мнуючы іх рукамі), забіліся ў кут, быццам баючыся чаго. У адных, бачу я, вочы гараць знаёмым агнём, а іншы ня можа адчуць імпэту, усяго сэнсу сказаннага—і вочы ня іскрацца, а ў іх відна нявер'е сказанага і шуканьні... А вось у іншых, у грудзёх подых-сьветлага, шырокага, як жыцьцёвага мора і я іх зразумею.

Толькі сэрцам зразумець можна тое, што гаворыцца ад сэрца.

А думкі ва ўсю бязмежнасьць ірвуцца...

...Ну, ідуць гады, нясуць з сабою для адных—жыцьцёвае шчасьце, для другіх—пакуты. Былі гады, як потам і кроўю абліваліся мужыцкія разоры...

Калі на жоўтым полі буяюць вятры, калі навальніца цісьне грудзі зямлі, тады жыта ламаецца, а ў пачуцьцях чалавека распач. Сіняе, як вочы, неба становіцца чорным; змрок тады ахінае вакольле, а ў гэтым змроку і распачы пакрыўджаных—гудзязь званы, будзязь нешта, трывожаць істоту чалавека... і плакала зямля... Гудзелі званы ўпартай барацьбы...

Сіла перамагла сілу: і была тады вялікая радасьць перамогі над зморкам і распаччу, над крыўдай і пакутамі.

Прышлі вольныя дні, вясёлыя, бо толькі жыць ды жыць—перамагчы жыцьцё, а калі адзін ня зможаш, дык грамадою!..

За вокнамі ціха калышацца вецьце бярозак.

Разьмераным крокам за сьцяною, у сваім пакоі, ходзіць поп.—Назар Мікольскі.—Ходзіць доўга, многа.

Канцавы Зьмітрок гаворыць са сваімі мужчынамі, з газэтаю ў руках. Ён амаль што адзін з мужыкоў чытае газеты. Відна ў гэтым чалавеку вялікая жыцьцёвая практыка: пабыў на вайне, спазнаў сьвет уласным пачуцьцём. Як першы ў Чмараве жаніўся бяз вячаньня, на яго цыкалі, а цяпер нічога. Адзін работнік у сям'і, добра спраўляецца з гаспадаркаю... Сіла чуецца ў ём...

Алёна сядзіць ды маўчыць...

Як цьвілі сады, каласіліся жыты і гудзелі званы жыцьця—прышла яна аднойчы на сход, а ёй расказалі аб комсамоле шчыра, ад сэрца і яна паверыла... А цёмны бацька ня пушчае, ня хоча рушыць старога закону, які—ой, як моцна!—сядзіць у грудзёх!

Не паслухала.

Тады пацямнела бацькава воля; ніжэй схілілася галава старога. А дачка ня плакала, бо моцнае жаданьне ісьці ўперад перамагала несьвядома ўсё. Цяпер—комсамолка...

А калі бацька пойме гэта?

X

Жоўтацветам асыпала зямлю восень.

Павольна спадалі з беластаньных і віхрастых бяроз лісты.

Скамечаныя, ахапкамі коцяцца яны к рэчцы, на бераг і ў даліны; а рэчка гоніць журботу—нясе іх уздоўж, на ўлоньне пакатых ды стромкіх берагоў... Усё афарбавалася ў мяккі, жоўта-сумны колер: і маўчыць вакоўле, заціхла нешта, зьбіраецца пры-

рода заснуць — сном лёгкім, як ціхая радасьць; заснуць, каб ізноў потым прачнуцца ў поўнай красе і сіле...

І ціха — ціха...

Толькі шапаціць пажоўклае лісьце.

Шэпт яго журботна — васенны нявыразна даносіцца й да сяла — у думках гоніць ціхія, маўклівыя радасьці — сум, апранутыя ў адзеньне жоўцелі. Жоўтыя лісты шапаціць, адрываюцца пакрысе ад бурых дрэў — і так ціха шапаціць пад нагамі!

Дрэвы цяпер невясёлыя да вясны. А як вырасьце зялёны ўбор на іх, тады выкажуць іншыя пачуцьці!..

І цяпер, як вясною, на небе воблакі цёмныя, белаватыя, вандруюць, шукаючы шчасьця і горасьці. А ўверсе ізноў журавы, што ляцяць так нізка ў вырай...

На мяжы аголенага поля й сенажаці — дуць ветры, бор шуміць... З далёкага поля пахне халоднай сіверкай, а ў лесе ня то зацішна, ня то так прыемна чуць яго стогалосы шум сухіх гольяў з хвоямі.

Хочацца мне думаць думы шырокія, звонкія, і ізноў іці ў даль, па нязьведаных сьцежках іці, — а іх ніколі не пратопаць ты, ніколі не абойдзеш.

Прастор змоўк, нібы памёр, слухаючы ўважна казкі зямлі ды шырыню прастораў...

У гумнах, над сялом, стаіць гульбівы стук цапоў; пах кастры мяшаецца з пахам дыму, што раніцай так нізка сьцелецца па зямлі.

А ўсюды — ні зыкаў іншых, ні гоману — толькі шапаціць пажоўклае лісьце, адрываецца і разносіцца па полю ветрам.

Сяло маўчыць, бо людзі заняты сваімі важнымі справамі: у кожнага думкі неяк па-восеннаму заселі

ў галаву, кожны стараецца выканаць яе, каб потым узімку, не балела ні аб чым галава...

Увосень дні-хмурыя, чорныя; ад іх сумна бывае чалавеку...

З раніцы мужыкі секлі лес, яшчэ малады, аб якім былі летам спрэчкі. Прыяжджалі на калёсах, пад карань рэзалі стромкія дрэвы, ехалі да хаты, і глядзячы на суседзяў, ехалі яшчэ раз, каб назапасіць на зіму дроў.

— Чаго гэта сякуць лес?—пыталіся некаторыя ў неразуменьні,—няхай-бы рос,—малады яшчэ, загламяць...

— Яно-так! Ды што ты зробіш: едзіць адзін, сьледам другі, не адставаць-жа яму, а то?..

— Лю-ю-дзі!.. Галатва!.. Свайго лесу ня змогуць зьберагчы...

Кожны меркаваў пасвойму, бо добра-б было, каб застаўся цэлым гэты лясок, ну, а калі ўсе, дык адзін ня пойдзеш супроць, ды й бяз палкі дроў застанешся...

Толькі ўвечары, Канцавы Зьмітрок склікаў сход сяльчан. Быў абураны гэтым, гаварыў многа, што ня трэба сячы лес; тады знашліся прыхільнікі яго, якія даказывалі, што гэта сапраўды так, што ўрэшце, цуркі дроў ня знойдзеш...

— Не прападаць-жа нам!—крычалі адны...

— Ды ты не прападзеш, панавозіў цэлы двор бяровеньняў...

— Дык што, ці ў цябе галава баліць, вазі й ты...

— Што-ж другім застанецца?..

— Казны не шкадуй...

Доўга спрачаліся, тапталіся мужыкі на адным месцы, а потым згадзіліся з Зьмітраком Канцавым,

каб зробіць суровы надзор; тут-жа быў абраны вартаўніком Халімонаў Адаць.

Адна вестка ўспалашыла ўсіх.

Аб гэтым расказаў, прышоўшы з сельсавету, з суседняй вёскі, Зьмітрок; хадзіў ён за даведкаю, спраўляцца наконт падатку. Невядома хто з абрэзу застрэліў прадсядацеля сельсавету, сягоньня ўначы, калі той хадзіў спаўняць адзін загад аб самагону.

— Там-жа ў Сямёнаўцы гняздо самагоншчыкаў. На продаж гоняць, гады,— з абурэньнем сказаў Халімонаў Адаць...

— Хто іх тут разьбярэ, ці-той праў, ці той вінават, кожны лезе ў сваю пятлю,— думалі і гаварылі старыя.

— Нічога, разьбяруць,— са злосьцю ўпэўніў Зьмітрок,— вядзецца ўжо сьледтва. Камуніста забілі... цемната, браткі!..

І кожны разыходзіўся з сваёй думкаю...

...У комсамольскай ячэйцы праца пашла шпарка: часта былі сходы, вечарыны, зьбіраліся ды чыталі газэты.

І першым заўсёды прыходзіў Канцавы Зьмітрок. Вечарам, пры жоўтым сьвятле лямпы, садзіўся й чытаў. Комсамольцы рабілі падрыхтоўку к сьвяткам для спэтаклю; было шмат каго іграць з хлапцоў, але мала дзяўчат... Тады абвязвалі якому небудзь хлапцу галаву хусткаю, надзявалі бабскі андарак, нафарбоўвалі яму шчокі—і ён уяўляў з сябе вясковую дзяўчыну. З простых дошчак састаўлялі сцэну, вывешывалі на сьцяне плякаты, абстаўлялі ўсё гэта патрэбнымі рэчамі. Зьмітрок граў на сцэне добра, не здавальняўся толькі тым, што ёсьць у п'есе, а многа падрабязгаў дадаваў ад сябе, і калі было

сьмешнае месца ў п'есе, мужыкі й бабы папросту рагаталі; больш ён любіў спаўняць ролю п'яных... Не сароміўся таго, што яму большы за трыццаць год, што жанаты і сярод маладых, а рабіў гэта сур'ёзна і стала...

Сакратар ячэйкі—Сяргей—задуменны і заўжды аб нечым разважае; то вясёлы, то маўчыць, як камень...

— Вот што, брат! — сакрэтна гаворыць мне. — Такія ў мяне настроі бываюць, хоць вазьмі ты ды давіся... І сакратар, і член сельсавету... шмат працы... ды гэта-б яшчэ нічога... павіс я між небам і зямлёю... Працаваць я люблю і неадмоўлюся ні разу, ня ў гэтым справа... Далей вучыцца хачу, а ў дварэ работаць няма каму: бацька з маткаю — і ўсё. Кончыў сярэдняю школу, думаў — паеду вучыцца, а тут — аддзяліўся брат ад бацькі... Пакінуць бы ўсё, ды йці ў горад, — дык, брат ты мой, гэта-ж мукі. Цяпер, гаспадарку трохі паставіў на ногі, а паеду — разваліцца ўсё!

У такія часы многа курыць, бывае п'яным, а я суцяшаю:

— Не, Сяргей, пачакай крыху, падумаем... У мяне становішча таксама ня лепш твайго. У мяне ёсьць такі плян: перад вясною паехаць у горад, зарабіць там грошы, а тады папробаваць лезьці ў унівэрсытэт...

— Гэта-б, Юрась, добра было... — тады супакойваецца — і строіць далейшыя пляны. — Вядома, не забылі-б Чмараву, атрымлівалі весткі-б, пасылалі-б туды газеты... Адным словам, добра было-б.

І было ў сэрцы імкненьне, а ў грудзёх — малады жар.

—Жыцьцё.—шырэй прастор, большы разгону!

Толькі павеюць халодныя ветры, прынясуць сьцюжу, завеюць даліны гурбамі сьнегу—шкода, што не вясна! Усё закутаецца, а ўсё-ж ткі ў сэрцы будзе вясна...

І яшчэ—зазвоняць даліны песнямі, простыя людзі будуць думаць пановаму...

— Думы шырокія—сьцежкі вузкія!

XI

Сьнег...

Ляжыць сьнег—сыпучы і мяккі, белы, бы чыстая радасьць.

І вецер гуляе па загонах...

У бары з жалем галосяць сосны—стромкія ды хваістыя. Ці сум чуецца, ці радасьць?—за сьпевамі кудлатай мяцеліцы не разьбярэш; ды й чалавеку няважна блытаніна іх дум, ён жыве сваім адчуваньнем, гаворыць сваім голасам...

Пад сьнегавай коўдраю да шыі стаяць маўклівыя хаты з чорнымі-думамі-дымам, што ўецца пярэстымі хвалямі па-над стрэхамі. Глядзяць яны сьляпымі вачыма на мяжуючы прастор—белае поле з сумётамі сьнегу, што віхрыцца, пырскае... Бура сьцеліць белатканыя абрусы на пратопаных дарогах; там жа—нястрыманы вецер: ёсьць яму воля ды прасторавы разгон. І дзівяцца гнілыя стрэхі: чаму гэта сонечны прамень не растопіць золкага сьнегу, што павуцінаю павіс на прыталках вакон. Прымасьціўся на комінах сьнег і давіць цяжарнымі грудзямі так, што аж ад злосьці скрыгочуць зубамі старыя бярвеньні.

На вуліцы дзьве сотні хатак шчыльней прыляглі

да пунь у зацішы і нібы чагосьці чакаюць. Ад кожнай хаткі да другой пракопана маленькая сьцежка паміж сьнегу, каб хадзіць адзін к другому, расказаць пра сёньнешні дзень—ды праведаць навіны. Дзе небудзь на дварэ пачуецца стук: гэта нехта стукіае сякераю па мёрзлых дровах, каб потым распаліць печ...

Дні ціха-павольныя... Чым яны лепшы, ці горшы адзін за другога? Яны ня могуць выказаць тую жыцьцёвую праўду, што крыецца ў бурах і ў цішыні, сонечных днёх і хмарных. Выкажуць гэтую праўду сонечна-цёплыя дні, калі на чорнай зямлі ад ворыва - пахані, памёрзлы зазіму быльнік, закрасуе сьпелым налівам збожжа. Тады раскінецца лес зялёнымі хвоямі, зашуміць нявыказаную яшчэ казку любві чалавека да зямлі, к родным загонам. Разводзьдзе ракі разьнясе крыгі, як у жыцьцёвым вадаспадзе...

Вясна будзе радасьней жыцьця...

У кожнай нізенькай хаце сваё жыцьцё, свая барацьба за нявыказаную праўду—ні жыцьцём, ні зямлёю; і бруд жыцьця з бойкамі—ня скажуць у поўнай меры дамаганьняў чалавека.

І толькі сонца, спаўняючы дзённую працу, міжвольна, гультайна, падзівіцца ўсяму захаванаму ў сьнегавых мурах. Зірнець балюча, адным вокам з-за хмар—і схаваецца за туманы. А вецер сьледам за сонцам пагоніцца, мяцеліцай прамень замяце, кінуты зьнячэўку сонцам. Як злодзей, бадзьяецца вецер за хатамі па сумётах сьнегу і туліцца за пунямі. Прабярэцца шчёлкаю ў хату, ды й гуляе па лаўках, ціха падмятаючы пыл на падлогах.

На загонах гуляе вецер.

За вакном ён пье-рытмуе жыцьцё для другіх у нейкую плачучую поэму, а за гэтай поэмай чудзіцца новая, дзе жыцьцё ў грудзёх кіпіць, бруіцца, срэбранымі гукамі адбівае рытмы.

— Гэта будзе вясноу: у такую пару, калі на загонах зацьвіце рунь, а зямля адзенецца ў убор зелені!

Пакуль вясна, зьбіраюцца вясковыя людзі, што з маладымі шырока-сьветлымі пачуцьцямі. Мала іх, а бачаць яны ў завірусе сьпевы вясны. У крайняй, закопчанай хаце думают простыя думы; з-захапленьнем схіляюцца над кніжкамі—і знаходзяць думку выражаную, словы простыя, але важкія, бы крэмень. І ў сваёй справе знаходзяць апраўданьне жыцьця, твары іх ад зямлі ды закопчаных сьцен чорныя, а думкі з просіньню неба; хочаць будаваць яны новае, недаробленае іншымі, на тых загонах, дзе цяпер і ляжыць белы сьнег.

Другіх людзей, з другімі адчуваньнямі—многа, і жывуць „абы як, абы дзень прайшоў“... Тады разыгрываюцца ў іх драмы—ад крыўднасьці жыцьця, што ня здольны перамагчы яго...

Увечары чутны супрадкавыя песьні жанчын—ці-хія, горка-жаласныя, нібы іх ранейшы лёс.

Ляжыць сьнег—сыпучы ды мяккі, белы, бы чыстая радасьць...

А другая вясна будзе радасьней жыцьця...

XII

Старому на сьвеце цяжка жыць...

А Кліму—за семдзсят перакінула, толькі ляжыць на печы, охае, марудзіць стары ў думках як ноч, і поўніцца ўспамінамі.

Праветрыць ад сьнегу зямля, раскінецца пад вакном бярозка—тады ён выйдзе на вуліцу, сядзе на сукавагую калоду ды будзе глядзець на сіняе неба, як гэта грае сонца ў саду. Завернецца ў сярмягу—будзе сядзець доўга і кашляючы глядзець у канец вуліцы.

Хатка—старэнькая, ня грэе й печ, а ў ёй цёмна, сьцюдзёна, брудна і за працай сядзяць усе ў вопратках—старых кажухох, якія зусім ня грэюць.

Прыходзіць часта гуляць яго стары дружак Лявон: у маладосьці гулялі разам, выпівалі, калі было вясёла ці сумна, а як былі хлопцамі, дык разам выбіралі маладух... Лявон у разарваным кажуху, падпязан пяньковым поясам, на шыі гразны рушнік, а на галаве аблавухая шапка.

— Дзень добры ў хату!

У парозе абтрасае сьнег ад вялізных лапцёў, гладзіць сівенькую бародку ды выбірае з яе асьцюлькі ад мякіны, а тады садзіцца.

— Што-ж ты, Клім не зьяязеш-га? Зьяязай, пазюкаем! Навіны раскажу, а то ты ўсё ляжыш ды ляжыш на печы—бакі скора аблезнуць...

Дробна сьмяецца, шырока разяўляючы рот, а ў горле ў яго нешта хрыпіць. Гэта ён—апавядае,—як дзяліўся з братам, дык моцна пасварыліся, а брат ня спусьціў ды абухам стукнуў па сярэдзіне—паламаў адно рабро, цяпер-жа хрыпота й кашаль...

Тады з-за печы высоўваецца чорная, ускалмачаная барада, твар з распухлымі векамі—кашляе, хрыпіць, чэша галаву і гаворыць:

— Як-жа ты дабраўся?

Зьдзіўляецца дзед, а дайці толькі двое гоняў.

А Лявон уяўляе сабе, як гэта ён ішоў да хаты Кліма па сумяту—вязьлі ў сьнягу ногі і два разы паваліўся.

— Здаецца мароз вялікі,—дадае адкашляўшыся Клім, і ўжо на запечку мацней заварачваецца ў сярмягу.

— Хе-хе-кэх!.. Як добраўся, кажаш? — дрэнна! Во, каб зараз апахмяліцца, добра было-б...

І пачынае сказаваць навіну.

Па сказу Лявона, яна заключаецца ў тым, што казалі на Аўдзее, як гнаў ён самагон к талацэ, каб вывесці лесу на хату, дык прышлі, быццам чужыя людзі, забралі ўсе прылады і павялі ў горад...

— Дык што ты думаеш: гэта парадкі цяпер? Ні за вошта чалавека ўзялі. Ат, гоніць—і няхай-бы гнаў... к дзелу-ж чалавеку панадабілася. А калі гандлюе ды дорага ім—няхай ня купляюць, хто ня хоча... Даказалі-ж нейкія смаркачы... Гэта парадкі..

Лявон курыць замест тутуню стары мох ад сьценкі, зьмешаны з альняною мякінаю, які разносіць ад сябе нязвычайны смурод. Круціць галавою, нібы здзіўляецца чаму, і тады ўжо расказвае аб непарадках у сваёй хаце, што сын яго—Арцём не ўважае яго, п'янствуе ды гоніць з хаты:

— Гэта-ж, сукін сын, зацяваю яго: зьезьдзі ў лес, а то дроў няма, нечым распаліць печы, дык ён закарпушыў лаянку—трасца на яго,—ды пашоў разгуліваць у карты. Ад учарашняга няма, як пашоў гэта ўвечары...

Тады ў Лявона зьяўляюцца вострыя думкі.

— Ну, ці-ж гэта ня жулік, не арыштант?..

Усе яны цяпер такія—адказвае Клім.

— Такія, ды не такія!

— Сышлі з свайго пуді, а калі гэтае, дык тады ўжо...

— Хоць-бы жыў, як чалавек які,—жаліцца далей Лявон і вастрата думак спадае,—а то ўжо з жонкаю развадзіцца хоча...

— Чаго-ж так ён—запытала Клімава нявестка,—яна-ж, здаецца, і маладзіца нічога сабе... Ці-ж было тое калі?!

— Маладзіца, як маладзіца, толькі ён, так яго...

Клім сядзіць, перабірае палец аб палец—па прывычцы, нібы грае на чым. У маладосці ён добра граў на дудцы і цяпер калі-небудзь бярэ іх з круку і сіпла грае. Ён глухаваты і мала зьвяртае ўвагі на прамову Лявона. Толькі, як надта ўжо зацікавіцца чым, тады хрыпуча, з кашлем, перабівае другіх, — пачне свой сказ...

— Ці помніш ты, Клім, Лэйбу?

Мутныя вочы Кліма застанаўліваюцца на якой-небудзь рэчы, і доўга так стаяць, думаючы зусім аб другім.

— Што-о?

Тады Лявон падыходзіць к самаму вуху Кліма і крычыць на ўсю хату, толькі ў другой форме:

— Да Лэйбы-б зайці цяперака—вы-ыць-га-а?

— А-а-а—кха-кха!

І Клім неяк балюча сьмяецца, крывячы бяззубы і чорны рот. Уяўляе раптам сабе карчму, як гэта пілі там на радасьцях і з гора. Няма — ні Лэйбы, ні карчмы. Стары Лэйба памёр, а карчму даўно разбурылі.

Забірае Лявона нешта, прытрымлівае хворы бок і пачынае, ні за што, ні пра што, ляжыцца на чым сьвет стаіць—не ад крыўды, а так... Ён азірае баб,

што сядзяць пад грабянямі, Паўла, што пляце лапці за сталом — Клімавага сына, ды крые сьвет. У яго на кожную праяву жыцьця асабістае адчуваньне, па свайму яно праходзіць праз кроў і сэрца.

— Што цяпер? — нічога! Раней-жа было, як зайдзеш да Лэйбы — за пятак пі, колькі хочаш... Ну й сьвет цяпер стаў, каб ён праваліўся ў бяздоньне.

Усё вышэй падымае голас, а хрып мацней чуюцца з горла.

— Было там у вас: п'яныя валяліся ды жонак лупілі!

Злосна, з-пад грабяня дадала нявестка, а другая прыбавіла:

— Гэта-ж, як кажуць, ня сьвет перамяніўся, а людзі.

— Дык і я-ж пра тое...

І Клім усьлед цягнуў павольна-роўным голасам:

— І пілі... і лепшы жылі, як цяперацька!

Паўла сядзеў за лапцямі — і ні слова не гаварыў, звыкся з гэтым, і сам казаў, а гэта неяк патрывожыла за сэрца.

— Ну, што з таго, што вы прапівалі? — спытаў з крыўдаю ў голасе.

— Як, што? А гэта хто нажыў, калі не бацькі, — абводзіць Клім рукамі ды з пагрозай гаворыць: — вы яшчэ папрабуйце, пажывіце, пабачыце тады сьвет.

Лявон застаўліваецца, моцна харкае на падлогу і ўжо весялей дадае:

— Ну, трэба йсьці будзе, на каляды ўжо гуляць будзем...

Ідзе, гамонячы за дзвярыма сам з сабою, а па дарозе, на холадзе, думае:

— Цяпер-бы ўзьлезьці, значыцца, на гарачую печ ды распарыць старыя косыці пад кажухом. Толькі вось думы гэтыя ды клопат не даюць спачыну. Перад вечарам прыдзецца раскапаць к хляву сьнег, а тады прынесьці нанач каню струшанкі, бо адно сена даваць, дык гэта-ж ня хопіць да вясны,—дык хоць ты лопні, пакуль выганіш скаціну на папас. А ўвечары, хоць ужо пры лучыне ці што, сплесьці пахлапні, каб воз дроў прывезьці, а то-ж сын—шкарэда!—ня выправіш гэта яго (няма ўжо тае сілы!),—што хоча то й робіць над бацькам. Во, вырасьціў, значыць, на сваю скуру!.. Тады нешта конь—ці-то прыхамень яму якая—вывеў гэта надоечы на ваду, дык рэбры аж выперліся і вады не бярэ. І якую-ж тут раду дасі? Ну, ведама,—струшанкаю не раскорміш...

У хаце, як у дамавіне—ціха.

А Клім ізноў залязае на печ.

Размаляваў мароз вокны белымі вузорамі—там шугае мяцеліца з ветрам—і сьнег...

Круцяцца і зююкаюць верацёны ў руках жанчын. Часам яны парушаць аднастойнасьць цішыні ды завядуць моцную лаянку. Ад самага простага чаго небудзь: хоць-бы за тое, што бацька другі дзень не зьялае абедаць, ён злуе на нешта і ні з кім не гаворыць. І змоўкнуць—сярдзітыя не ад слоў, ад жыцьця, што ня могуць перамагчы яго і разгадаць таемнасьць пад гул завірухі:

— Э-эх, задавіцца-б ад такога жыцьця!

Уздыхае Паўла, кідае пад лаўку лапці ды выходзіць за дзьверы.

Клім ляжыць—успамінае мінулае.

— Як бывала, казаў бацька-нябошчык: „ня будзь ні войтам, ні панам, ня будзеш чалавекам паганым“ — вырываюцца ў яго словы, афармаваныя жыццём.

Былі рэчы, якія Клім нязвычайна любіў — адна была зямля, дык вартасць да яе згублена ў працэсе марнаваньня ды барацьбы на ёй...

І ляжыць за вакном белатканым абрусом сьнег...

XIII

На вуліцы пахне вясною...

Зіма таксама хутка праходзіць; застаўся ляжаць брудны сьнег, а зямля мёрзлая, ветры тыя-ж, людзі інакшыя.

Чмараўцы цвёрда пастанавілі на сходзе: вясною перайці на хутары; ад усёй грамады выбралі па гэтай справе Канцавога Зьмітрака. „Тады можа лепшы будзе жыць?“

Як сказаў я бацьку, што еду вучыцца ў горад, да восені буду дзе небудзь працаваць, а тады папробую ў школу і, — пакачаў галавою і гаворыць:

— Горад—ня Чмаравы... Заработку ня знойдзеш — прападзеш... Але, як хочаш, памагчы табе няма сілы...

Часаў у патыліцы ды думаў...

— Так-бы й добра, здаецца...

— Ну, а калі будзе вельмі-ўжо цяжка — пішы, хоць „тройку“, ды прышлю...

І гэтым супакоіў мяне на заўсёды...

Маці сядзела, выціраючы хусьцінкаю вочы: яны ў яе балелі...

— Ты-ж хоць, Юрась, пішы, а то я сягоньня пра цябе сон дрэнны бачыла; калі што, едзь да двара—п्राжывём неякі!..

— Вядома, пражывём!—адказаў бацька.

Ня шмат я прайшоў дарог, мала прамерыў жыцця...

„Што з гэтага?“

У Чмараве радзіўся, тут узрос сярод сваіх людзей, ля лесу й рэчкі—і столькі было дум, столькі было жаданняў, было шмат пакуты, было мала радасці. Можа я знайду радасць другую, можа дзе небудзь далёка—у „гарадзкім грукаце“.

На прызьбе, пад нашай старой хатаю (думалі з бацькам паставіць новую, ды ня справілі), успамінаецца дзяцінства:

„Ціха гудуць бары—заводзяць песні, каласіцца збожжа і пяюць жанчыны жніўныя песні...“

Хворая маці, са ўпалымі вачыма, а пад імі жоўтыя кругі. Твар ласкавы ды маршчыністы, ад хворасці пажаўцеў—і ўся жаласная, так пяшчотна гладзіць сына па віхрастай галаве. Доўга-доўга трымае ля грудзей, а ў вачох—ціхая, цёплая ласка.

Гаварыла шмат песень ды казак.

„І хто можа гаварыць так, як маці?“

Ціха-жаласным тонам расказывала простыя легенды аб тым, як у навальную пару звоніць бор, як у зялёным гаі шапацяць пялёсткі; і кажа маці, як цёмная, варажыя сіла закавала спрадвеку ў ланцугі мужыцкі лёс і шчасце. І радасна казала аб тым, што прайшоў на зямлю волат, які паб'е горасць-нядолю: тады людзі будуць іншымі, нябудзе ні крыўды ні зайздасці, а мужыкі араць будуць шырокія гоні...

У чэпільніку чуць ірдзее бярозавая лучына; трашчыць, пякае на гразную падлогу вугальле, і нават на печы холадна ад заваконнай зімовай сь-

цюжы. Маці хоча зьвесяліць сына, прые шопатам,
каб не пачуў бацька, сваю простую песню:

„А хмелю, мой хмелю—
тонкі ды высокі.
Радзіся, мой хмелю,
шышкамі пукатымі...
Э-э-эй э-эй-й... а-а-а-й...”

У галаве зьяўляюцца таемныя вобразы, на дзі-
цячы розум гоніцца ўяўленьне: маўчыць поле, шу-
міць гай, калышуцца пад вакном бярозкі... Ня пой-
меш, ці-то бура плача, ці-то русалка з лясунюм?

Прагудзелі завірухі, прайшлі чарадом годы.

У мяне ёсьць новыя казкі, новыя легенды, якія
можна зьдзейсніць жыццём, што раней ня можна
было адчуць,—хоць тыя казкі сьветлыя і пры-
гожыя.

XIV

У сінякудрую раніцу я разьвітаўся з вёскаю.
Тады яшчэ сьнег пад нагамі скрыпеў, хоць і пахла
вяскою. Жоўтыя праменьні сонца з крыштальнымі
сьняжынкамі скачуць па аблогах мяцеліцу. Страха
на нашай хаце скрывілася, быццам пашкадавала
непатрэбнае.

І пашоў я...

Перш за гумнамі, тады па полю, а ў лесе ўжо
стала зацішна і цёпла. Сьнег пад нагамі скрыпеў,
дарожка вілася чорнай стужкаю. Думаў я па да-
розе, што буду ісьці вузкімі ляснымі сьцежкамі да
станцыі, а потым—выйду на шырокі ды сьветлы
шлях.

На станцыі рэйкі далёка вядуць і сходзяцца на
даляглядзе—далёка...

— Тр-рах-тах-тах!—гудзіць вагон, вядзе няскончаную песню.

Жарка і душна... Успамінаецца супрадкаявая песня. Пелі яе бабы, калі сьнег ляжаў гурбамі за вакном, а на бярозах вісела шэрань; мотыў яе быў смутны, як той непагодны дзень:

„Я ў гародзе, я ў гародзе
рожу палола...
Э-эй, даліною, даліною
рожу палола-а...“

Родныя мне людзі, чаму гэта шкода вас?

Такая добрая і простая вясковая дзяўчынка—
Алёна...

Быў вечар, тады раньне, а вечарам—зазіхацеў агнямі горад. Тут электрычны бляск разьліты, яркае зіяньне, а людзі другія, розныя ад чмараўскіх людзей. І яны жывуць сваім адчуваньнем паўнаты ці пакутаў жыцьця.

Горад грывіць, горад гаворыць...

XV

Можна чалавека заглушыць у незразумелым зухаце, выбіць і вытаўхнуць вон; можна падрэзаць яму крыльлі—і ён ня ўстане. А калі зразумее сэнс і лірыку—горада гудкоў і грукату, чалавек пойдзе ў канец гораду, ляжа на чорную ад сажы зямлю, прыслушаецца да шуму і скажа:

„Горад стане новай бацькаўшчынай!“

... Лета я працаваў у горадзе, каля чыгункі, падвозіў тачкамі зямлю, слухаў гудкі машын і ўспамінаў Чмарава. Хоць і там былі свае драмы, свае нягоды, але не зраўняць з імпэтам і гулам...

Былі настроі, калі ў сталёвым лёскаце чуўся шло-лах бяроз, хістаньне жыта і—ізноў песьні—званы! званы!

А ў пачатку восені—я студэнт...

Плылі - плылі дні, як у бурнай рацэ плывуць хвалі—хто іх можа спыніць?

Аднойчы ў поўдзень атрымаў ад Сяргея ліст: радасць была тады; піша ён так...

„Дарогі Юрась! Шмат чаго мы з табою гаварылі, шмат чаго думалі разам. Ты вучыцца паехаў, а я застаўся. На другі год абавязкова к табе прыеду—помні аб гэтым... З навін у Чмараве тое, што нядаўна Чмаравы разьбілі: адных на пасёлкі, другіх—на хутары. Сяльчане—рады... Гэтай вясною сеялі ўсе чмараўцы ачышчаным збожжам. Камсамол таксама расьце, уступаюць хлопцы, хоць і часта бываюць вячоркі з п'янкамі. Прыяжджаюць з Г... шэфы, агітуюць сялян, каб пераходзілі на шматполье. Канцавы Зьмітрок (добры ён хлопец!) першы заводзіць навіны, чытае літаратуру і даволі стала разьбіраецца ва ўсём. Часта такія, як Нічыпар, супярэчаць усяму, але—нічога, наша возьме! Між іншым, поп Назар Мікольскі, тады быў трохі п'яны, адрокся ад царквы, скінуў з сябе вопратку папоўскую і працуе цяпер на зямлі. Дзівак ён трохі! Толькі ці выйдзе што з гэтага—разучыўся работаць ды й „філосафія“ заела яго...

Выбачай, брат, самае галоўнае й забыў: Алёнка шле табе паклон (надта прасіла аб гэтым) і казала, што цябе „ніколі не забуду“, але, ты аб гэтым большы ведаеш. Яна хоча ўчыцца, у апошні час стала даволі разьвітай дзяўчынай. Калі так будзе, у наступны год адкамандыруем на рабфак, бо ў нас

жа няма аніводнай хоць-трохі граматнай жанчыны...

Пішы, як жывеш ты!.. І не забывай, што ўво-
сень, як-бы то ні было, прыеду к табе"...

... Па гранітнаму бруку крокі адзваніваюць—
мерна і часта. Па даху гарадзкіх дамоў жмурыцца
сонца. Тут натоўп вялікі, розныя ў людзей абліччы
і па адным брозью чалавека не спазнаеш, хто ён
такі—ці чалавек чысты, ці з плямамі на душы?

А Халімонава Адася роптам спазнаў я ў канцы
горада—у растрэпаных ботах, памятай сьвітцы і
стомленым поглядам, з торбай за плячыма. Як бліз-
кія людзі, мы шчыра прывіталіся. Сядзеў і думаў,
а потым расказаў:

Нешта цягне чалавека, захапіць каб адным абый-
мам, прымушае нешта шукаць нечага. Пакінуў хату,
блізкіх людзей, прышоў на заробаткі ў горад, бо з
адной зямлі нечага ўзяць. А ў горадзе такіх людзей
шмат...

— Пайду назад у Чмараву!— з адчуваньнем сілы,
прагаварыў. Засяду яшчэ на зямлю, на свой ху-
тар...

І перадаў ад родных паклоны...

Так-жа роўна і рытмічна разносіліся крокі лю-
дзей, шум аўтобусаў, рух жыцця

Горад жыве і гаворыць, горад грывіць жалезам...

Менск—2/1—27 г.

БУЙ-ВЕЦЕР
(народныя легенды)

БУЙ-ВЕЦЕР

Было даўно.

Можа й ня так даўно, калі стагодзьдзі лічыць-гадзінамі, а можа чалавечы розум страціў магутнасьць і сілу, каб пазнаць далёкае і роднае,—толькі старыя ня помняць пра гэта. А ходзіць-жа ў казках ды пье пра гэта песьня. І песенная мэлэдыя, чароўнай сілай цягне з нутра пачуцьці-мотывы, нясе ў канец край пазбытага жыцьця, абветранага пры дарожных праслах.

Зарасьлі грудзі зямлі плакучымі хмызьнякамі—імшарамі; пацяклі з вачэй журавінна-жалобныя сьлёзы—галосіць маці-зямля аб няўдалых сынох, што спавілі сябе пакутамі, што з маленства да сёвай старасьці расьлі ў крыўдах.

Ну, і плачыць родная, замальвае грахі людзкія перад небам...

І шуміць шумам-гудам зямля, гарачым дыханьнем акутвае заснуўшую плынь у грудзёх людзей.

Песьня тады была такая, што не загойвала людзкіх ран на сэрцы, а сумотна, як псальма, перад якой згібаюць людзі калены ў чорным змроку.

Мужыкі—земляная моц—гартавалі цела ў зямлі, жылі яе літасьцю; за чаркай буйна-размашыстай

сілушкай хвасталіся і гаравалі, заліваючы нядолю брагаю.

Хадзілі асілкі ад чорнай зямлі ды білі нечысьць, што не давала жыцьця замардаваным людзём...

А было даўно.

Старыя ня помняць.

... Жыў гарапашнік * * * А ў яго была гуляшчая дачка. Красавала, як зялёная кветка ў восень сярод жоўтай дубровы.

Зрабіў мужык гуляшчай дачцы сваёй мураваны склеп і пасадзіў яе туды.

— Будзеш сядзець, грэшная дачка мая, каб вока людзкае цябе ня бачыла.

І сонца не глядзела ў склеп, і трава жаўцела за мураванай сьцяною.

А ў гуляшчай дачкі той сын радзіўся і вырас ён вялізным, асілкам, прыгожым з твару. А маці дала яму імя—Буй-Вецер.

Разьбіў ён той склеп з двух разоў кулаком, а сам пашоў к гарапашніку-мужыку ды ў ногі старому, і кажа:

— Ёсьць у мяне сілушка і зраблю я пустазелье зямлі на пахань...

Пра сілу волата ходзіць далёкая слава.

Тады захацелася Буй-Ветру буйнай сілай памерацца і пашоў з булавою ў сорок пудоў хадзіць па зямлі—ды сьцежкамі простымі, не расьцярэблянымі ні кім,—глуміць зло, карчаваць пянеўе на пахань...

... І жыў тады на зямлі зьмей а дванаццаці галолах у залатых палацах, наймацнейшы з людзей тым, што піў чалавечую кроў, цмактаў яе кожны дзень... І пачалі прыгнечаныя людзі паўставаць суп-

роць таго зьмея, а зрабіць нічога не маглі.

Была-ж зямля напоена буйнымі сьлязьмі ды чырвонай крывёю.

Буй-Вецер—сын земляное сілы—пашоў бадзёра, з усёй грамадою зьявоненых, пашоў спраўляць перамогу.

Доўга біліся дзэве сілы, абцякалі крывёю: сіла зямлі і працы і сіла прыгнечанья.—І сіла зьявоненых перамагла дзікую сілу на полі з пахіленымі крыжамі.

Гусляры бацькаўшчыны складалі пра гэта родныя песьні, занясьліся яны далёка далёка. Пачулі-ж—вольную—другія прыгнечаныя народы, а яна падказала ім праўду перамогі і пацягнула ў нязведаную даль, шукаць на гаротнай зямлі праўды другой, шчасьця другога. А людзі-браты вольна ішлі новымі сьцежкамі, ім вольна цягнуўся новы, шырокі шлях. Зямля перастала ранаць сьлёзы, бо зажылі яе раненыя грудзі.

Стала людзём вольна жыць.

Пачуліся песьні з другімі мотывамі.

Ласкавей заграла промнямі сонца, бо цёмныя людзі ў барацьбе грамадою знайшлі яго.

А пра асілка Буй-Ветра—роднага сына сваёй зямлі—на сівых кроснах стагодзьдзяў саткалі легенду ў маладую пару

[І ня казка будзе, не легенда, а было—і было,]
здаецца, не стагодзьдзі назад, а ўчора.

ПРА КВЕТКУ „БРАТ-СЯСТРА“

„Ой, на Івана раным-рана
Будуць дзеўкі краскі рваць...
Будуць дзеўкі краскі рваць—
Нас з табою ўспамінаць“...
З народнай песьні

* * *

...Пад жалейку берасьцяную пастуха-лерніка ў жоўта-лістым гаі, пад шэпт расы-красы, калі хмель на тычынах павіваецца—у народзе кажуць песьні-легенды, перажыткі—казкі.

І народам пераказываюцца тыя паданьні:
пра кветкі купальскія,
пра жыта ядранае,
пра дробныя людзкія сьлёзы
і гора палыновае...

І разносіць буй-вецер па Беларускіх абшарах перажыткі людзкага жыцьця, а журавы нясуць іх у далячынь-вырай.

— Беларусь!

Беларусь мая песенна-казачная, ты губляеш-раскідваеш свае пялёсткі ў рытмах новага—
буйна-квяцістага,
гулка-звоннага жыцьця!

Зарасьлі ў даль прыгожа-песенную сьцежкі ру-
тай-мятай пахучаю...

У пару вяснова-радасную,
у пару восенна-жоўтую—
шапацяць-звоняць
лісты-пялёсткі...

І трапляецца мне часамі, ідучы сьцежкай-да-
рогай мурожнаю збіраць тыя пялёсткі, завіваючы
ў вянок з сініх васількоў у жыце...

* * *

Сівенькі дзядуля апавядаў мне пра гэта.

— Бывае часам у людзей гора, як хмара чор-
ная... І сыпяцца тады сьлёзы на жоўты жвір-камень...

Нарадзіўся сын у жанчыны, і аднясла яна дзіцё-
сына на сіні Дунай.

— Ой, ты ціхі Дунай, калышы маё дзіцё!—так
пяецца ў той песьні.

Ішлі гады карагодам-чарадою.

І расла ў той краіне кветка палёў ды лясоў—
дзяўчына красуня...

Ішлі гады карагодам-чарадою.

Узгадаваў Дунай на сініх грудзёх сына забыта-
га людзьмі.

Сустрэліся ў пару маладую на гора ліхое дзяў-
чына-красуня з хлапцом забытым людзьмі, і моцна
закахаліся, як ня можна кахаць жыццё. А па старо-
му звычайу дзядоў-продкаў іх ашлюбавалі...

Толькі тады праведалі, што дзеці адной мацеры—
брат ды сястра.

Нельга было зламаць закон той страшэнны, і ня
было моцы чалавечаму адчуваньню развязаць гэта
простым розумам...

І сказаў брат сваёй сястры:
— Пойдзем, сястрыца, к ціхаму Дунаю ды ўто-
пімся з табою!

А ціх-Дунай кажа:

— Не вазьму.

А сінія хвалі кажуць:

— Выкінем...

І сказаў брат сваёй сястры:

(Так гаворыць песьня-легенда)

— „Пойдзем, сястра, у цёмны лес
ды раскінемся травою.

А ўсё-ж тою травою,
што брацейка ды з сястрою“...

— На Купалу на Івана пойдучь дзеўкі ірваць
кветкі, будуць у песьні пець пра нас...

І раскінуліся ў цёмным лесе кветкаю, што за-
вуць:

— „Брат-сястра!“

Часта ў народзе ўспамінаюць гэтую кветку.

І з нязвычайнай любасьцю кажуць:

— Вось прыгожая кветка—„брат-сястра!“ Брат—
сіні цьвет, а сястрыца—жоўты цьвет...

Складаюць песьні-легенды пра прыгожа-вясно-
вую кветку „брат-сястра“.

* * *

...Трапляецца мне часта, ідучы сьцежкай-дарогай
мурожнаю, зьбіраць тыя пялёсткі, завіваючы ў вянок
з сініх васількоў у жыце.

ЛЕГЕНДА ПРА ПЕСЬНЮ

* * *

Па вясковых згорбленых завулках ходзіць ня казка, ня псалма, а легенда—аб тым, як склалася песьня.

Старыя людзі з пасівелымі думкамі кажуць так:
— Сьвятая праўда!
Так было.

* * *

Людзі на зямле жылі—заморанья, прыціснутыя. На плячох насілі зрэб'е, а пад ім ўсё-ж такі білася мяцежнае сэрца. Працавалі яны да поту, да скону— і ўміралі на каханай зямлі пад заўныўны звон стэповых вятроў. Ня ставілі на могілках, як у нас, крыжоў—знакаў пакуты, а насыпалі ў стэпу курганы. Вясною курганы зарасталі мурожным цвіетам. А вецер стэповы раніцай з-за чорна-чорных гор пеў курганна-хаўтурную песьню.

Слухалі людзі.

Ня ведалі, што пяе вецер.

Воддаль ад сутарэньняў, плёскалася мора, а з боку слаліся імшары.

Ласкава-вясёлае, сьмяшліва-сіняе, як сьветлая
дарога жыцьця—бяскончным абрусам слалася мора.

А часам было лютае, трывожнае, як думкі зло-
дзея—тады яно гнала чалавека, узьнімала ў грудзёх
абурэньні хвалі за крыўду...

Маладыя кахаліся зорнымі вечарамі пры ўсплэс-
ках мора. Душа ірвалася некуды ў далеч—у той
стэп няслася з ветрам. І простаму сэрцу хацелася
расказаць другому паслухмянаму сэрцу аб шчасьці
ды горасьці.

А песьні ня ведалі.

Таму й жылі так, бязрадасна, бо не маглі зьліць
накіп душы ў нешта прасторнае і неабдымнае.

Так было...

* * *

Малады пастух пасьвіў статак ля мора. Вабіла
яно, як сябра, і з гэтага берагу сьмяялася чаротамі
і трысьцём.

Многа раз гаманіў ён з морам, а яно было такое
прыгожае, такое бунтоўнае і ласкавае,—што паліла
кроў, як першы пацалунак маладой пастушкі.

І не аднойчы казаў сабе:

— Эх, мора! Люблю я цябе бясконца.

Казаў, і любіў проста, як умеў...

І здарылася раз нешта нязвычайнае: выплыла
з ціха-сіняга мора дзяўчына дзіўнай прыгожасьці.
Марскою царыцай здавалася яна. Бліскучае, хітрае
сонца грэла ў яе пралескавых вачох, а на грудзёх
блішчэлі дыямэнты, абвітыя каралямі з жоўтых і
сініх красак.

І яна засьпявала.

Малады пастух—у зрэб'ях—стаяў зачарованы. Ніколі ён ня чуў ні такіх зыкаў, што расьлі, як срэбраныя званы, то зьніжаліся да шуму лістоў,— ні такога характава ды раздольля. Песьня-ж была простая: струменіла да сінючага неба, цалавала мора, зямлю, прастор. І шмат чаго гаварылася ў той песьні; апявалася праца, жыцьцё бяздольнага чалавека—ад самай труны да калыскі.

Малады пастух палюбіў мора і песьні.

Зрэзаў на беразе трысьцё і зрабіў сабе жалейку, тады самі песьні лезьлі ў галаву; гойдаўся ў стэпу вецер, шумела трысьцё, мора—ласкавае, і сэрца музыкі пылала жарам...

— Слухайце песьню ў грудзёх:

яна скажа вам быль...

Мы грамадою ідзём,

сьлёзы дарэмна ня выльём...

Складаў песьні, як умеў, выліваў з жалейкай сваю душу. І навучыўся так многа песень. Людзі-ж зьбіраліся й слухалі: песьняю хваляваў думкі, думы казалі пра жыцьцё, гналі наперад; песьні афарбоўвалі жыцьцё ў краскі. Людзі зналі песьні—вылівалі душу, быў смутак агортвала яго вясёлая песьня...

— Сьвятая праўда!

Так складі песьні.

Так было.

І так гавораць...

* * *

Я ляжаў у глухім лесе каля вогнішча, слухаў ядраны шум хвой і глядзеў на зорна-бліскаучае неба.

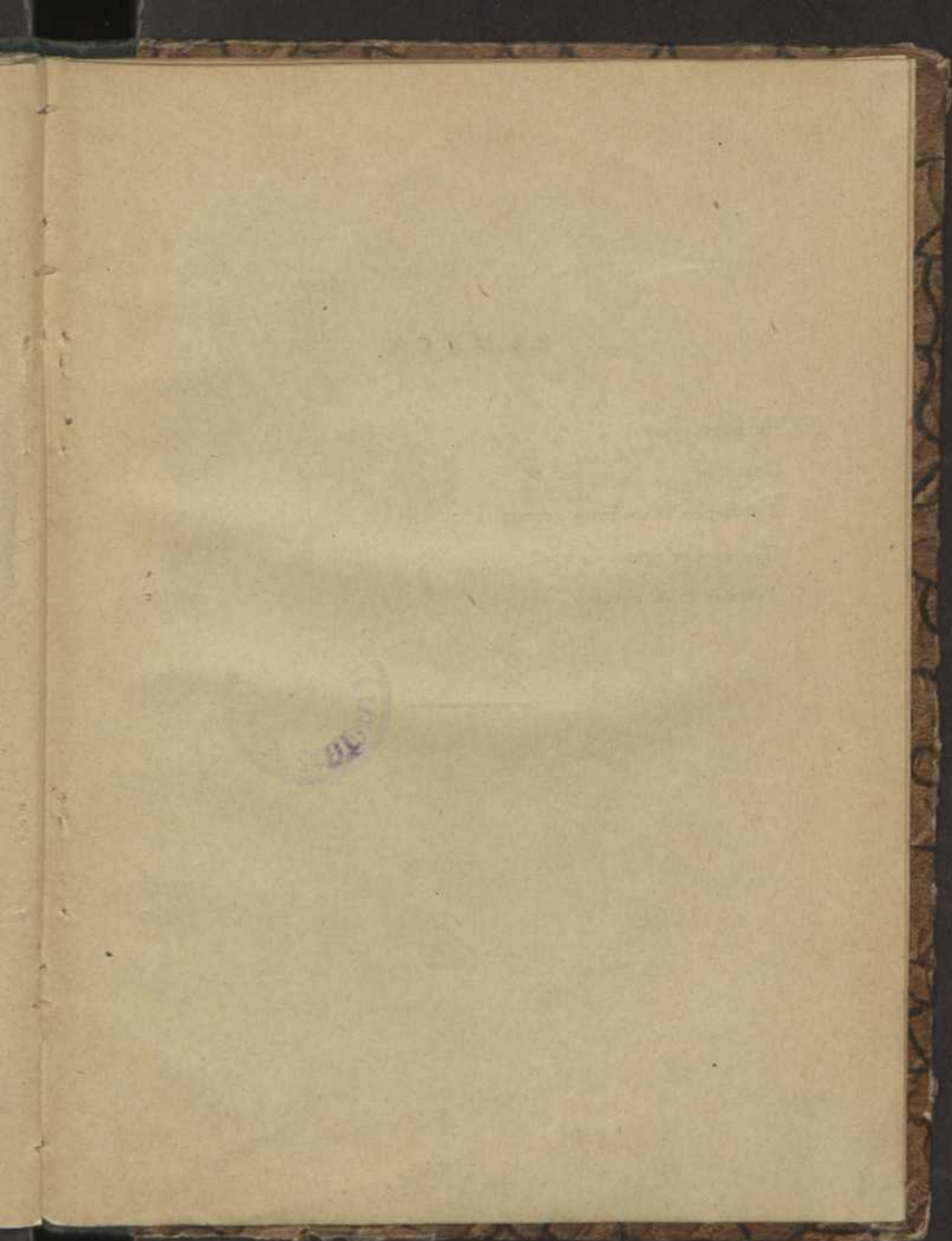
Трашчэў агонь—тлелі думкі.

Вячэрні змрок з туманам даўно падняўся з па-
над вёскі, а адтуль няслася песьня—шырокая, не-
абдымная, як гэта неба...

Жыцьцё і песьні!..

І тады, неяк рытмічна ўспомнілася „вясковая
праўда“ аб тым, як складалася песьня...

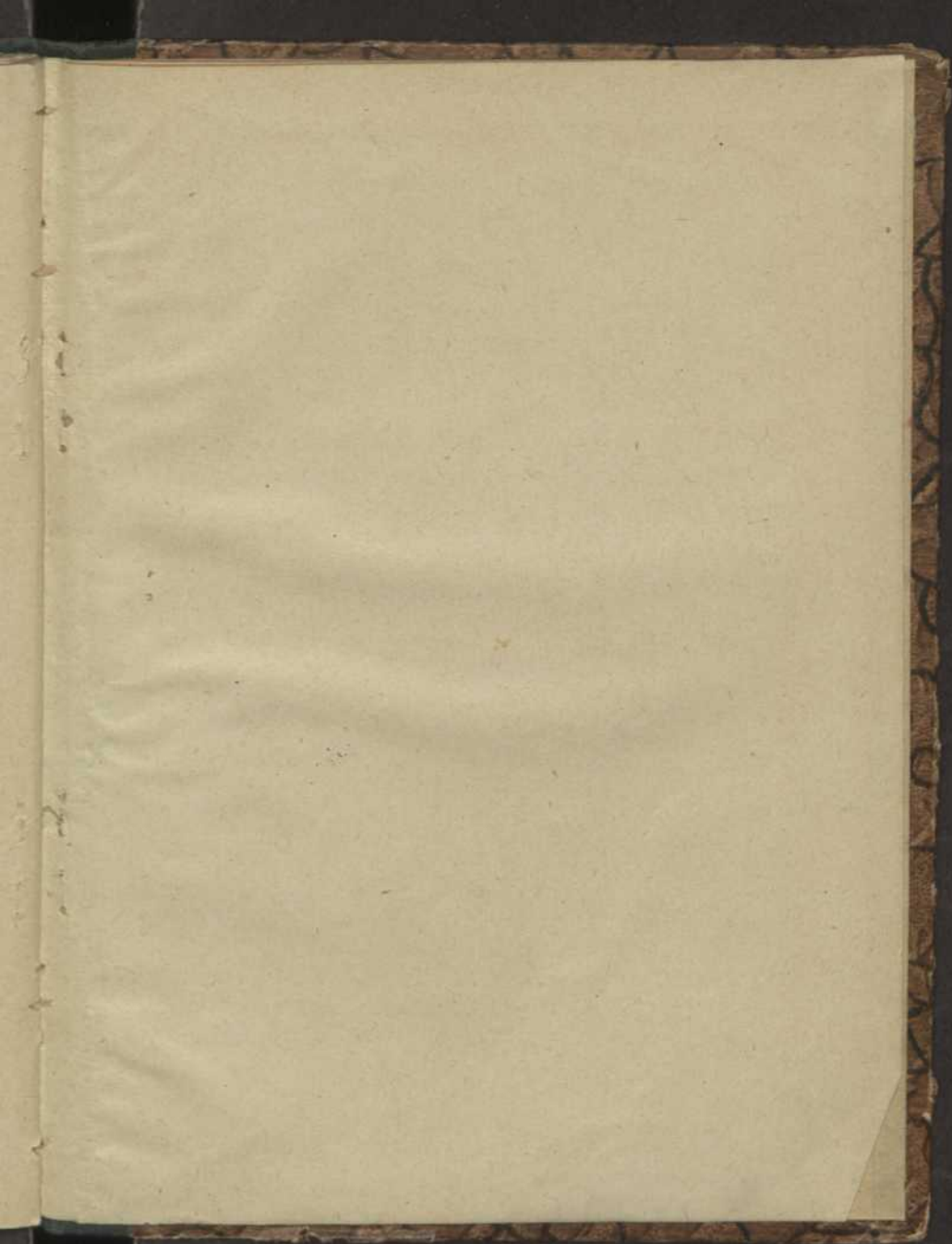

З Ы М Е С Т

	Стар.
Як вясну гукалі	5
Сяльчане	15
Буй-Вецер (народныя легенды)	67
Пра кветку „брат-сястра“	70
Легенда пра песьню.	73

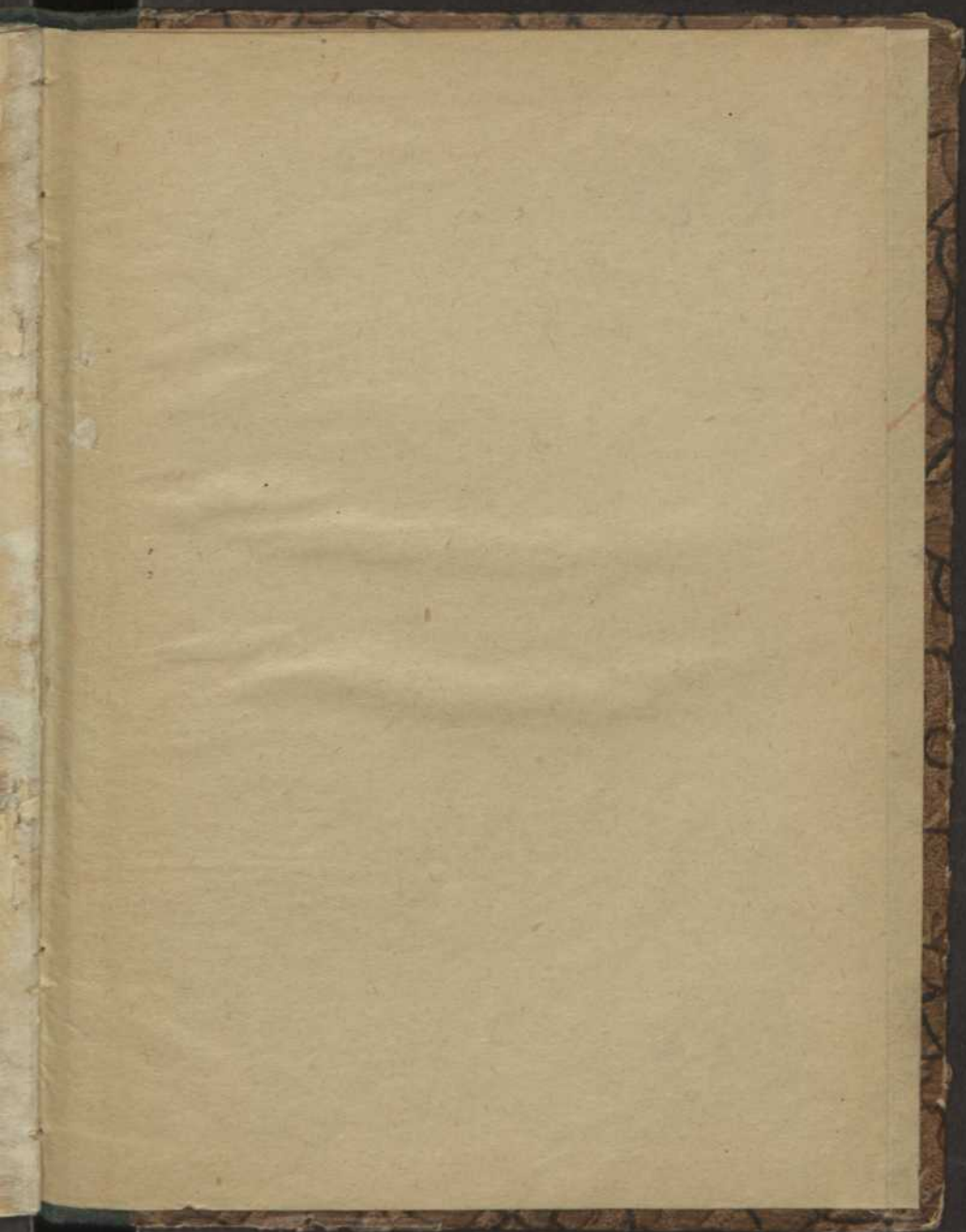
Бел. выданне
1904 г.

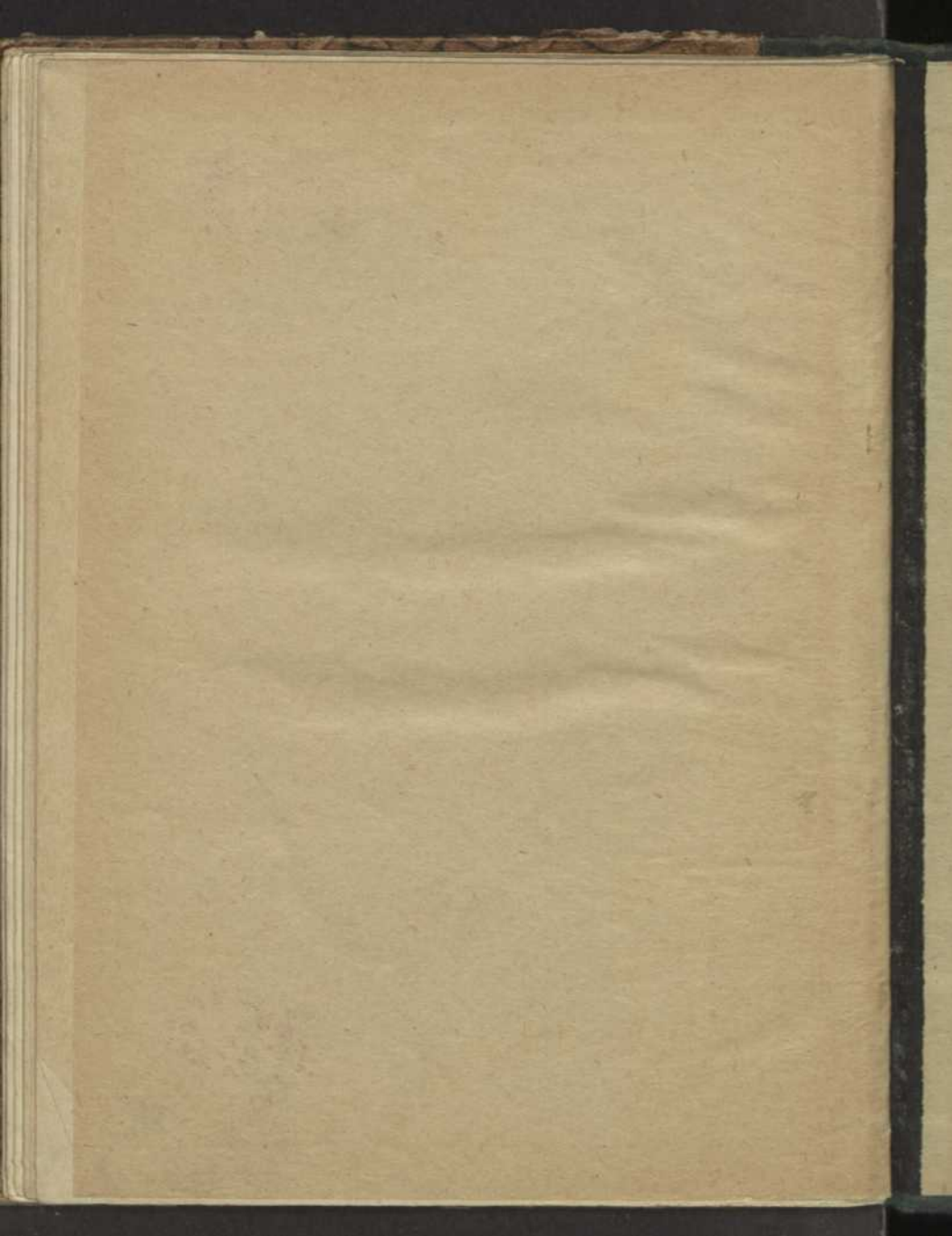

1964 г.

B0000003 1 19607

